

Trening članova Koalicije za REKOM o komisijama za istinu

Eduardo Gonzalez, ICTJ

Skopje, 22.– 23. jun.2009.

Uređen transkript audio zapisa treninga

Danas ćemo, na osnovu informacija koje su nam dostupne, pokušati da utvrdimo šta različiti delovi društva očekuju od REKOM-a. Ne govorim samo o vašim očekivanjima, već i o očekivanjima ostalih grupa. Šta, recimo, političari očekuju od REKOM-a? Šta su rizici i prilike koje REKOM predstavlja za akademike, crkve, međunarodnu zajednicu i, generalno, ljude u različitim delovima bivše Jugoslavije? Zamislimo šta su njihova očekivanja i strahovi. Počecemo trening prikupljanjem i razmatranjem tih informacija, kako bismo utvrdili kakav je strateški teren za koji predlažemo inicijativu kao što je REKOM. Ostatak dana ćemo posvetiti ispitivanju tri osnovna pitanja u vezi sa komisijama za istinu. Prvo pitanje se tiče osnovnih elementa komisija za istinu. To je pitanje funkcije komisije i parametara istrage koju ona treba da sprovede. Drugo pitanje je kako se komisija zapravo uspostavlja, koja ovlašćenja treba da ima i kako utvrditi njen sastav. Na kraju ćemo nakratko ispitivati efekte komisija za istinu, na osnovu studije koju je moj kolega Bogdan Ivanišević napisao pre oko mesec dana, i koji je, koliko razumem, usvojen kao platforma od strane Koordinacionog veća Koalicije za REKOM. Pripremili smo paket materijala za vas, i u njemu se nalaze brojni zakoni kojima su uspostavljane razne komisije za istinu. Tu ćete naći mandat komisije za istinu u Čileu, koja je nazvana Nacionalna komisija za istinu i pomirenje, i videćete da je ona uspostavljena predsedničkim dekretom. Komisija za istinu u El Salvadoru je uspostavljena u okviru mirovnog sporazuma između vlade i gerilskih snaga, potpisanog 1992. godine. Zatim, imate predsednički dekret kojim je uspostavljena komisija za istinu u Peruu. Odmah ćete primetiti da su sva tri akta veoma kratka. Veoma su jednostavni, i nijedan nema više od desetak članova. Ako pogledate te jednostavne primere komisija uspostavljenih predsedničkim dekretima ili komisija koje su direktno uspostavile sukobljene strane, a to su najjednostavniji primeri, videćete da su u njima sadržani svi osnovni elementi komisija o kojima ćemo danas raspravljati. Moći ćete da prepoznate u tim primerima sve ono o čemu ćemo ovde govoriti. Imamo još dva dokumenta, i oni su, takođe, mandati komisija za istinu. Međutim, to su mandati nekih novijih komisija, koje su uspostavljene zakonima ili kao rezultat široke javne rasprave i konsultacija sa civilnim društvom. Ti mandati su veoma dugi, odnosno bar ja tako mislim. Reč je zakonu kojim je uspostavljena komisija za istinu u Siera Leoneu, koji je puno detaljniji od mandata komisija uspostavljenih predsedničkim dekretima, i jednoj odredbi Ujedinjenih Nacija, kojim je uspostavljena komisija za istinu u Istočnom Timoru. Ta dva mandata su duža i kompleksnija. Međutim, ako ih pročitate, videćete da su osnovni elementi identični. Inače, nikada ne možete znati šta će se dogoditi kada uspostavite istražnu komisiju. Nećete znati koliko dugo će trajati pregovori, niti da li će vas dovesti do neke poželjne tačke ili ne. U svakom slučaju, to je ono čime ćemo se ovde baviti.

Za one koji me ne poznaju, radim u Međunarodnom centru za tranzicionu pravdu (ICTJ), i svoje iskustvo u toj oblasti sam stekao kao deo osoblja Komisije za istinu i pomirenje u

Peruu. Tamo sam radio dve godine, rukovodeći interakcijom komisije sa žrtvama, organizujući javna svedočenja, i učestvujući u pisanju konačnog izveštaja te komisije. Pre toga, učestvovao sam u konsultacijama sa civilnim društvom oko stvaranja te komisije. U Međunarodnom centru za tranzicionu pravdu, radio sam na programima podrške komisijama za istinu širom sveta, i učestvovao sam u nekoliko njih. One koje najbolje pamtim, jer sam im posvetio najviše vremena, su komisija za istinu u Istočnom Timoru i komisija za istinu u Maroku. To je, u osnovi, moje iskustvo na tom polju.

Prva stvar o kojoj želim da govorimo su očekivanja koja prate komisije za istinu. Hteo bih na početku da podvučem jednu razliku, jer smatram da je prilično važna – razliku između eksplicitnih očekivanja, koja svi akteri dele javno, i implicitnih očekivanja, koja se naziru u strahovima i nadama različitih aktera u vezi sa komisijama za istinu, a ponekad su i deo njihovih strateških kalkulacija. Dakle, postoji razlika između te dve vrste očekivanja. Prvo ćemo se baviti eksplicitnim očekivanjima, koja su obično obuhvaćena mandatima komisija za istinu - zakonima ili dekretima, koji su uobičajena forma uspostavljanja komisija. Eksplicitna očekivanja koja prate komisije za istinu su nešto što zovemo funkcijama komisija za istinu, odnosno ciljevima zbog kojih uspostavljamo komisije za istinu. Zašto uspostavljamo neku komisiju za istinu? Šta neka zemlja, ili zemlje, žele da postignu kroz rad te institucije? Vidite, u osnovi, kada uspostavite komisiju za istinu, vi, uopšteno posmatrano, želite da postignete četiri stvari. Može ih biti i više, ali te četiri su opšte. Prvo, želite da utvrdite istinu o nekim činjenicama. Želite da saznate što se dogodilo. To je veoma opšta formulacija, i ona vam ne govori šta je istina, a šta su činjenice. Različite komisije su tumačile takav mandat na različite načine. Međutim, takva očekivanja su im bila zajednička. Ljudi nešto žele da znaju. Ljudi žele da tumače sve što se dogodilo, i da saznaju zašto se to dogodilo. To je prvo veliko očekivanje, koje je obično artikulirano na veoma javan način. Drugo, uspostavljanjem komisije, vi želite da ostvarite određeni efekat u životima žrtava. U mandatima komisija za istinu se obično vidi da ljudi žele da povrate neka prava žrtava – na primer, pravo da se sazna sudbina ili lokacija nestalih ili ubijenih osoba, i očekuje se da će komisija za istinu moći da pomogne ljudima da to pravo ostvare. Ili, recimo, očekujete da će žrtve povratiti dostojanstvo koje im je bilo uskraćeno tokom konflikta ili perioda nasilja. To je, znači, drugo zajedničko očekivanje. Opet, takvo očekivanje ćete moći da vidite u mandatu same komisije. Treće, a to je jedna krupna stvar, ljudi žele da spreče ponavljanje nasilja, odnosno žele da spreče da konflikt bude način rešavanja sporova u datom regionu ili društvu. Ljudi očekuju da će se, kao posledica otkrivanja počinjenih zločina i nasilja, buduće generacije, novi političari i interesne grupe - suzdržati od upotrebe nasilja u budućnosti. To je takođe jedno ogromno očekivanje, i obično je sadržano u mandatima komisija. Na kraju, ljudi očekuju da će komisije za istinu, uopšteno posmatrano, doprineti stvaranju jednog boljeg političkog društva - političkog društva koje ne obeležavaju autoritarnost ili nasilje, već miroljubivost, demokratičnost i slično. To je ono o čemu ljudi obično govore kada objašnjavaju zašto uspostavljaju komisije, i to je ono što ćete naći u preambulama mandata komisija za istinu. Pročitaću vam jedan izvod iz preambule vrhovnog dekreta kojim je uspostavljena peruanska komisija za istinu. U toj preambuli, a ona se zove Vrhovni dekret broj 65 od 2001. godine, navodi se zašto je ta komisija za istinu stvorena. Ako pogledamo član 1. videćemo da su sve te funkcije eksplicitno definisane: „Komisija za istinu je stvorena

kako bi razjasnila procese, činjenice i odgovornosti u vezi sa terorističkim nasiljem i povredama ljudskih prava, počinjenim u periodu od maja 1980. godine do novembra 2000. godine.” Znači, prva stvar koja je sadržana u dekretu je funkcija utvrđivanja istine. **Prva stvar koju komisija treba da uradi je da utvrdi istinu, i da razjasni određene činjenice. Koje činjenice?** Činjenice koje su navedene u dekretu – terorističko nasilje i povrede ljudskih prava – počinjene od strane države i, očigledno, terorističkih organizacija. Zatim, kakvo nasilje, i u kom periodu? Period od maja 1980. godine do novembra 2000. godine. To je, dakle, prva stvar – utvrđivanje istine. Mandati svih komisija za istinu nalažu da morate da utvrdite istinu o nečemu što se dogodilo. Ako pogledate, na primer, mirovni sporazum iz El Salvadora, videćete da član 2. nosi naslov „funkcije”. U njemu stoji: „Funkcije – komisija ima zadatak da istraži ozbiljne akte nasilja počinjene od 1980. godine, čije društvene posledice nameću urgentnu potrebu da javnost sazna istinu.” Tu, dakle, imamo definiciju koja je još uopštenja. Nasilje koje se odigralo od 1980. godine. To je sve što tu piše, i od izuzetnog je značaja. Javnost treba da sazna istinu. Sada ćemo preći na Čile, na Nacionalnu komisiju za istinu i pomirenje. Pročitaćemo član 1. mandata čileanske komisije: „Treba stvoriti Nacionalnu komisiju za istinu i pomirenje sa svrhom doprinosa razjašnjavanju, na sveobuhvatan način, istine o najozbiljnijim povredama ljudskih prava koje su počinjene u našoj zemlji, ali i na drugim mestima, ukoliko su u vezi sa čileanskom vladom, ili nacionalnim političkim životom.” Znači, opet, funkcija rasvetljavanja istine je jasno uspostavljena u prvim nekoliko redova tog dekreta. I u ovom primeru je definicija veoma uopštena – utvrđivanje istine o najozbiljnijim povredama ljudskih prava. Ona nam ne govori šta su najozbiljnije povrede ljudskih prava, a šta su manje ozbiljne povrede ljudskih prava, već u njoj samo stoji: „Ispitaćemo najozbiljnije povrede, i razjasnićemo ih na sveobuhvatan način.” Šta je sveobuhvatan način? Ne znamo. Sama komisija za istinu će to utvrditi. Ali, kao što vidite, u svim tim mandatima, takva očekivanja se navode veoma jasno i eksplicitno. Ona su sadržana u samim mandatima. **Sledeća stvar za koju mislim da je posebno interesantna je činjenica da ljudi imaju i izvesna implicitna očekivanja, koja nisu nužno sadržana u mandatu.** Ljudi ponekad gaje očekivanja koja održavaju i njihove strahove. Na primer, mogu želeti da komisija razreši političke tenzije u društvu. Oni žele da ostave prošlost za sobom, i to na jedan dobar način, umesto da je prikriju. Žele da je ispituju na konstruktivan način. Na primer, ljudi mogu da se nadaju da će komisija za istinu razrešiti sukobe na miran način, umesto nasiljem. Mogu da očekuju da će uspostavljanjem komisije za istinu žrtve biti zadovoljene, i da neće zahtevati suđenja. Mogu da očekuju da će uspostavljanjem komisije ljudi želeti i reparacije, i da će na taj način biti u stanju da ih dobiju. Moguća su i očekivanja da, kroz uspostavljanje komisije za istinu, društvo više neće biti fokusirano samo na zločine, već i na njihove uzroke i strukturu, i da će na taj način dobiti priliku za strukturalnu reformu svog društva. Postoji puno očekivanja koja prate komisije za istinu koja nisu sadržana u mandatu i navedenim funkcijama, jer ona često predstavljaju i neku vrstu političke kalkulacije. Ali, takva očekivanja svakako postoje. Zatim, postoje i strahovi. Neki ljudi mogu pomisliti da će, ukoliko se u javnosti govori o prošlosti, žrtve želeti osvetu. Mogu biti u strahu od mogućnosti da će, ukoliko bi se govorilo o prošlosti, neke grupe biti veoma uplašene, i da će ponovo pribeći nasilju. Mogu biti zabrinuti da će, otvaranjem pitanja prošlosti, biti izazvana nestabilnost u političkim institucijama, da će neke političke partije zbog toga biti veoma ljute, ili da će time njihova zemlja ili zemlje doživeti poniženje. Postoje brojni

rizici i strahovi o kojima ljudi razmišljaju. Šta organizacije za zaštitu ljudskih prava i organizacije civilnog društva žele, a šta žele neke druge organizacije, i koji su njihovi strahovi? Navešću vam jedan primer. U SAD-u je došlo do promene vlasti, i nova vlada sebe predstavlja kao potpuno drugačiju od prethodne, kao nekoga ko će u osnovi sve početi iz početka, i ispraviti sve greške i zloupotrebe koje je počinila prethodna vlada. To znači da ta nova vlada treba da se bavi ekonomijom, ratovima, ekologijom, reformom zdravstva, itd. Pitanje je šta će ta nova vlada u SAD-u uraditi u pogledu povreda ljudskih prava koje je počinila prethodna vlada te zemlje? Neki ljudi su sugerisali da nova vlada treba da uspostavi komisiju za istinu. Štaviše, jedan američki senator iz Demokratske partije, koji predsedava Sudskim komitetom senata, predložio je stvaranje komisije za istinu. Taj senator, Patrick Leahy, kao što sam već rekao, predsedava Sudskim komitetom senata, i to je jedan od najznačajnijih položaja u američkom senatu. Sledećeg meseca, kada Sonya Sotomayor bude saslušana u okviru procesa imenovanja na položaj sudije Vrhovnog suda SAD-a, ona će svedočiti upravo pred tim senatorom i komitetom na čijem je on čelu. Taj isti senator Leahy je predložio stvaranje komisije za istinu. On želi da sazna šta se sve događalo o okviru rata protiv terorizma. Način na koji on predlaže da se to sazna – je stvaranje komisije pred kojom bi se pojavili počinioci, koji bi govorili o svemu što se dogodilo, i koji bi, u razmenu za svoje svedočenje, dobili imunitet od krivičnog gonjenja. On je rekao sledeće: „Postoje neki koji se opiru svim naporima da se uopšte gleda unazad, dok su neki drugi fiksirani na krivična gonjenja, čak i ako bi ona trajala osam godina ili duže, i dovela do dodatnih podela u zemlji. Tokom prethodnog meseca, predložio sam srednje rešenje, kojim bi se došlo do istine o tome šta se događalo u prethodnih nekoliko godina, na način koji promovise saradnju. Verujem da se to na najbolji način može postići stvaranjem van-stranačke istražne komisije.” To je ono što je on rekao, i to su njegova očekivanja – da će komisija biti srednje rešenje između dva ekstrema. Jedan ekstrem je zaborav svega i nepreduzimanje bilo čega u pogledu prošlosti. To znači – neispitivanje torture u Gvantanamu, neispitivanje rata, niti bilo čega – zaborav svega i bavljenje sadašnjošću. Postoje i drugi, koji govore: „Hajde svima da sudimo. Hajde da sudimo Georgu Bushu, Dicku Chaneyu, Rumsfeldu, itd.” Dakle, senator Leahy očekuje da će komisija za istinu predstavljati srednje rešenje, jer će ispitati prošlost, ali neće nikoga izvesti pred sud. To je, dakle, jedan modalitet očekivanja. Sada ćemo pogledati šta kaže senator Obama, koji je danas, naravno, predsednik. Predsednik Obama je nedavno naredio obelodanjivanje pravnih memoranduma koje su napisali pravni savetnici Ministarstva odbrane. Tim memorandumima, kao što verovatno znate, odobreno je nešto što je nazvano posebnim proširenim tehnikama ispitivanja. Većina ljudi koji su ih pročitali, u suštini misli da se tim memorandumima odobrava upotreba torture. Međutim, u memorandumima piše samo: „Odobravamo upotrebu posebnih proširenih tehnika ispitivanja.” Predsednik Obama ih je obelodanio, i rekao je sledeće: „Obelodanio sam memorandume koje je napravila Kancelarija posebnog savetnika prethodne administracije. Nisam to uradio zato što se ne slažem sa proširenim tehnikama ispitivanja, koje su tim memorandumima odobrene, ili zato što odbacujem njihov pravni osnov – iako to jeste moj stav. Obelodanio sam te memorandume zato što je takav pristup ispitivanju već široko poznat u javnosti. Busheva administracija je potvrdila njihovo postojanje, i ja sam već zabranio upotrebu tih metoda.” Znači, on kaže da mi već znamo istinu. Svi znaju istinu. Istina predstavlja određene informacije i podaci. On ne kaže da je istina tumačenje. On tvrdi da istinu čine informacije, podaci i činjenice. Svi znaju činjenice.

Znači, nema nikakve razlike da li će obelodaniti memorandume ili ne. On taj argument nije iskoristio da bi opravdao obelodanjivanje memoranduma, već da bi opravdao neobjavlivanje fotografija. On, zapravo, kaže da svi znamo činjenice, da je sve sastavljeno od činjenica, i da zato obelodanjuje memorandume. Međutim, ako pogledamo jezik koji koristi, videćemo da ne upotrebljava reč „tortura”. On govori o „ispitivanju” i o „takvom pristupu ispitivanju”. Na taj način se otkriva jedan problem. On veruje da je istina sačinjena samo od činjenica i podataka - od onoga što je sadržano u memorandumima. Ali, on sam se izražava koristeći eufemizme. Kada govorite u eufemizmima, onda znamo da je nešto sakriveno, zar ne? Kada samo pominjete činjenice, a ne i njihovu pravnu kvalifikaciju – u ovom slučaju torturu – vi zapravo jasno povlačite razliku između svesti o činjenicama i priznavanja zlodela. On misli da komisija za istinu nije potrebna. Dakle, ne slaže se sa senatorom Leahyem. Misli da komisija nije potrebna, jer se istina sastoji samo od podataka. Ukoliko bi shvatio da se istina sastoji iz potvrđivanja nečega što već znamo, iz priznavanja počinjenih zlodela – onda bi se našao u nezgodnom položaju. Pogledaćemo sada kako je lider opozicije odgovorio predsedniku. Reč je o Dicku Chaneyu, a verujem da svi znate ko je Dick Chaney. On je, odmah posle govora predsednika Obame, odgovorio ovako: „U vezi sa ispitivanjem, jedina stvar koja je i dalje zvanična tajna - su informacije do kojih smo na taj način došli.” Neke od njegovih pristalica tvrde da su neobjavljeni memorandumi nejasni, što nameće pitanje zašto se onda ne dozvoli američkom narodu da sam donese sud o njima. Chaney kaže da se - iako predsednik jeste obelodanio memorandume u kojima su navedene sve pojedinosti u vezi sa tehnikama ispitivanja - u njima ne nalazi i sve što se saznalo ispitivanjem terorista tim specijalnim metodama. Njegov stav je da, ako predsednik već obelodanjuje informacije o metodama ispitivanja, onda treba da objavi i informacije koje su dobijene torturom, kako bi ljudi sami mogli da donesu sud o svemu tome. Chaney zapravo kaže: „Ako je istina informacija, a informacije treba obelodaniti iz razloga transparentnosti, onda obelodanite sve, i ljudi će videti da smo zapravo spasili američke živote primenom tih metoda.” Na tom nivou, niko više nije zabrinut zbog činjenice da su takve tehnike ispitivanja možda krivično delo. To je jedan primer, u jednoj zemlji. Postoji puno problema u vezi sa tim primerom. Vidite, te osobe o kojima smo govorili su političari i veoma moćni ljudi. Uzgred, među njima nema nijedne žene. Svi oni su građani SAD-a. To je zemlja u kojoj su ti zločini počinjeni. Međutim, u ovom slučaju, žrtve nisu Amerikanci. Zapravo, među ljudima koji su zatvoreni i mučeni u Gvantanamu, nema nijednog Amerikanca. Postoje brojni razlozi zašto je ovaj slučaj veoma poseban. Međutim, to je samo jedan primer, i ja ga ne navodim zato što želim da se svi sada bavimo SAD-om i Obamom, već zato što želim da pokažem da, čak i u tako vidljivom slučaju, uvek postoje problemi oko političkog pristupa prošlosti. Sva društva, čak i društva koja nisu prošla kroz političku tranziciju ili mirovne pregovore – imaju neka komplikovana pitanja iz prošlosti, i ne znaju kako sa njima da izađu na kraj. Neki misle da pitanje prošlosti treba prepustiti pravnom sistemu, a drugi da prošlost treba zakopati i zaboraviti. Treći misle da treba pronaći srednje rešenje, četvrti da je to pitanje informacija o prošlosti, a ostali veruju da postoji i nešto više od toga. Opet, to je samo jedan primer. Mogli bismo ih navesti puno, i siguran sam da će se u toku ovog predavanja pojaviti i mnogi drugi. Znači, na osnovu ove inicijalne prezentacije, došli smo do nekoliko pitanja. Prvo pitanje je: „Šta komisija može da ostvari?” Drugo pitanje je: „Šta drugi akteri misle o tome?” Recimo, ako je neko Hrvat, treba da se zapita šta Srbi o tome

misle, i obrnuto. Ako je neko Srbin, treba da se zapita, na primer, šta Crnogorci misle, itd... Šta ljudi u vladama misle o tome? Šta su njihovi strahovi? Kakve su njihove kalkulacije? Ako biste se obratili svojoj vladi i rekli da želite da uspostavite REKOM, kako mislite da će vam odgovoriti, i zašto? Ako se obratite Evropskoj Uniji i zatražite finansijsku pomoć za REKOM, šta mislite da će vam oni reći, i, opet, zašto? Ako se obratite organizacijama civilnog društva, univerzitetima, organizacijama mladih, crkvama – šta će oni reći, i zašto? Fokusiraćemo se na ta pitanja – dakle, ne toliko na naša sopstvena očekivanja, već na očekivanja drugih. Šta mi mislimo, i šta mislimo da drugi misle o REKOM-u? Da li su entuzijastični, da li su u strahu od REKOM-a, i zašto? Ono za šta verujemo da drugi misle - važno je za stvaranje strategije o formi za uspostavljanje REKOM-a.

Jedna prilično dobra vizija o ambicijama koje bi REKOM trebalo da ima – sastoji se iz komisije koja bi utvrdila činjenice i istraživala sve zločine tokom jednog dužeg vremenskog perioda, koji ne bi bili ograničeni samo na jednu zemlju, već na sve zemlje, uz ekstenzivan spisak zločina koji bi bili obuhvaćeni mandatom – zatvaranja, ubistva, prinudno raseljavanje, slučajevi nestalih osoba, vansudska pogubljenja, itd... Mislim da nam to daje jedan veoma interesantan i sveobuhvatan potencijalni mandat. On se ne bi svodio samo na činjenično utvrđivanje svega što se dogodilo, već i na neki vid istorijske pravde, poput izvinjenja koje bi uputile vlade. Ne mislim samo na izvinjenje jedne vlade drugoj, već na izvinjenje vlada žrtvama zbog svega što im se dogodilo. S druge strane, moglo bi se reći i da je to izuzetno ambiciozno. Ono nas dovodi do vizije mandata koji bi bio više usmeren na političke efekte, pri čemu treba naglasiti kakav bi bio interes vlada da takvu komisiju prihvate. Tu postoje brojne hipoteze, za koje mislim da su korisne za strateško planiranje. Jedna od primarnih hipoteza je da vlade neće automatski prihvatiti REKOM, osim ako u tome ne vide neku korist. Takva korist bi se verovatno ogledala u nekoj vrsti unapređenja međunarodnog imidža različitih vlada u republikama bivše Jugoslavije, u vezi sa pristupanjem Evropskoj uniji. Znači, evropske ambicije i evropska ideja bi bili deo primarnih ciljeva. Drugi vid koristi bi mogao da se ogleda u tome da bi takva komisija, rasvetljavajući događaje iz prošlosti, doprinela smanjenju polarizacije u društvima i među žrtvama. Mislim da je važno ispitati kakve argumente bi REKOM morao da koristi da bi obezbedio podršku političkih elita. Potrebno je identifikovati poglede i interese svih aktera kako bi se formirala strategija. Treba pomenuti i konkretne društvene grupe, od kojih su neke od ključnog značaja. Postavlja se pitanje šta o tome misle, recimo, žene ili mladi, i da li te grupe vide neki poseban interes u utvrđivanju istine, koji se razlikuje od interesa ostatka društva? Da li će otpor ispitivanju prošlosti među ženama biti manji ili veći, i da li će različite starosne grupe u tome prepoznati više ili manje svojih interesa? Sve u svemu, mislim da smo istakli veoma velike ambicije, i zato se postavlja pitanje kako ubediti druge da podrže tu vrstu vizije. Ono što se tipično događa je da takva podrška podrazumeva neku vrstu pregovora. Pošto civilno društvo ima ogromne ambicije u pogledu sveobuhvatne istrage čitavog sukoba i svih zločina, neophodno je formulisati argumente za obezbeđivanje podrške. U ovom trenutku, čini se da takvi argumenti podrazumevaju ubeđivanje vlada da će na taj način poboljšati svoj imidž, i da će društvo time postati manje polarizovano.

Sada ćemo nastaviti da se bavimo prvim pitanjem i prvom temom, a to je konkretno pitanje funkcije, odnosno onoga što želimo da komisija uradi. Pre svega - ono što je najvažnije, *sine qua non* svih komisija – jeste **utvrđivanje činjenica**. Međutim, utvrđivanje činjenica nije tako jednostavno kao što zvuči. Na primer, pomenuću ratne zločine. Nije reč samo o postupcima i događajima, već o specifičnoj klasifikaciji tih činjenica – o krivičnim delima. Prva stvar koju treba uraditi, i želim da o tome veoma pažljivo razmislite, je da tačno definišemo o čemu govorimo kada kažemo da želimo da REKOM utvrdi činjenice. **Prvo treba napraviti opis činjenica**. To znači napraviti izveštaj u kome se navodi da je neka konkretna grupa, pojedinac ili strana, uradila nešto nekoj drugoj grupi, pojedincu ili strani. To je samo opis. Na primer: „General X je naredio masakr u gradu Y nad populacijom određene etničke pripadnosti, te i te godine, itd.” To je deskriptivno utvrđivanje činjenica. Sada, kada kažemo: „General X je uradio to”, očigledno pitanje je šta je „to”? Da li „to” možemo da opišemo samo tako što ćemo reći da je general X naredio pogubljenje 25 vojno sposobnih muškaraca? Mogli bismo da kažemo i da je general X naredio van-sudska pogubljenja. U toj drugoj formulaciji, kada kažem „van-sudska pogubljenja” umesto samo „pogubljenja”, ja zapravo dajem pravno tumačenje. Dajem ime toj činjenici. To je drugi način da se utvrde činjenice - način zasnovan na zakonu. Ja klasifikujem činjenice u skladu sa normama određenog postojećeg sudskog tela. To je veoma komplikovano uraditi, jer, ako kažete da želite da utvrdite činjenice na taj način – činjenice kao zločine – onda treba da odlučite na osnovu kojih zakona ćete ih utvrditi kao takve. Da li ćete klasifikovati te činjenice u skladu sa međunarodnim humanitarnim pravom? Da li ćete se pozvati na međunarodne zakone o ratnim zločinima i ljudskim pravima, odnosno zakone o povredama ljudskih prava od strane država, ili ćete opisati te činjenice u skladu sa krivičnim zakonima konkretnih zemalja, prema njihovim domaćim zakonicima? Ako želite da utvrdite činjenice tako što ćete ih nazvati zločinima, obavezni ste da navedete na osnovu kojih zakona te činjenice predstavljaju zločine. To je, vidite, još jedan nivo komplikacija. Jedna stvar je sam opis, a druga obogaćivanje tog opisa dodavanjem pravne definicije. Ako dodate pravnu definiciju, pitanje je – koju pravnu definiciju koristite? Ako nastavimo s primerom generala koji je naredio pogubljenja, onda je nešto što bi komisija rekla, na primer: „General X je naredio pogubljenje 25 muškaraca u gradu Y u toj konkretnoj godini – i ta činjenica predstavlja ratni zločin prema Ženevskim konvencijama, i ubistvo sa predumišljajem prema krivičnim zakonima zemlje u kojoj se to dogodilo.” Znači, to je druga forma utvrđivanja činjenica. Ali, postoji ih još, jer možete da dodate i motive tog generala. Zašto bi neko naredio da se pobije 25 ljudi? Dakle, možete da dodate društveno-istorijsko tumačenje činjenica. Ne govorim ovde o osnovnim uzrocima sukoba, već samo o toj činjenici, o tom konkretnom zločinu. Tako bi neko mogao da kaže, na primer, da je general X naredio pogubljenje 25 muškaraca, što predstavlja ratni zločin prema Ženevskim konvencijama, i ubistvo sa predumišljajem prema krivičnim zakonima zemlje Y – i da je to uradio pošto je zarobio ljude za koje je verovao da su pripadnici neprijateljske grupe, jer je prethodno u više navrata izjavio da želi da istrebi tu grupu. Znači, uradio je to s namerom da istrebi tu grupu. I to je jedna od mogućnosti. Ili, možete reći: „Uradio je to samo nedelju dana pošto je neprijateljska grupa pobila njegove vojnike u masakru.” Možete da kažete i da je to uradio u koordinaciji sa diktatorom XYZ. Isto tako, mogli biste da kažete: „Uradio je to u trenutku najveće eskalacije sukoba.” Sve to su različita istorijska tumačenja. Problem sa istorijskim

tumačenjima je to da ona ponekad zvuče kao opravdanja. Ona menjaju značenje odgovornosti. Kada samo pomenete pravni opis činjenica – onda govorite samo o zločinu. Pomenuli ste zločin, i tu ste stali. Kada dodate društveno-istorijsko tumačenje, menjate značenje zločina, i time vaše tumačenje, vaše utvrđivanje činjenica – svakako postaje bogatije, ali i kompleksnije. **Razmislite sada o tome šta će javnost misliti o tri vrste tumačenja koje sam upravo pomenio. Prva je samo deskriptivna, druga je pravna, a treća je, povrh toga, društveno-istorijska.** Pretpostavimo sada da ne znamo ništa o REKOM-u, i da smo upravo pročitali izveštaj koji REKOM treba da objavi za, recimo, tri godine. Znači, pročitali smo te tri mogućnosti. Koja od te tri mogućnosti će izazvati najviše besa u javnosti? Koja od te tri mogućnosti će dovesti do veće političke spremnosti da se nešto uradi? Koja od te tri mogućnosti neće poslati bilo kakvu poruku mladima? **Koja će od te tri mogućnosti inspirisati ljude da nešto urade, ili će izazvati strah kod ljudi, koji će ih navesti da nešto urade? To je prva stvar, prva funkcija.** Način na koji opisujete i uspostavljate tu funkciju, određuje preostali rad komisije. To je najvažnije pitanje u vezi sa definicijom toga šta komisija treba da uradi, jer vam govori šta je istina. Šta je istina za komisiju? Da li je to osnovni opis činjenica ili neka vrsta kataloga, da li je to pravna klasifikacija tih činjenica, i da li je, takođe, i istorijska interpretacija činjenica? Sve tri mogućnosti imaju različite prednosti i mane. Znači, to je prva funkcija. Pre nego što nastavim, želeo bih da razmislite o tome. Ne govorim o tome koja opcija je najbolja, već o tome šta su prednosti i mane svake od njih. Vaše lične preference na stranu, šta mislite da su prednosti i mane komisije koja daje samo opis činjenica – na primer, navodi broj ubijenih osoba, mesta na kojima su ljudi zatvarani i ubijani, i imena generala i jedinica koji su izvršili ta ubistva? Zamislite da REKOM radi samo to. Šta bi bile pozitivne strane takvog pristupa, a šta negativne?

Kada govorimo o metodologiji, tada očigledno govorimo i o političkim implikacijama metodologije koju smo izabrali. Zato mislim da je veoma prikladno reći da metodologija i izbor metodologije delom zavisi od naših kapaciteta, ali takođe i od naših političkih namera i obzira. Šta želimo da postignemo? Ova vrsta analize ukazuje na to prvo, neposredno pitanje. Drugo pitanje, i druga sporna tačka, rekao bih - jeste pitanje objektivnosti. Da li je zaista moguće biti objektivni u bilo kom od ova tri pristupa? Na primer, skloni smo tome da verujemo da su fizika ili matematika objektivne nauke, a da društvene nauke to nisu. Opasnost kod društvenih nauka se tipično ogleda u nametanju sopstvenog tumačenja činjenica u svom radu ili, recimo, knjizi, koje je često suprotno tumačenju drugih. Jedini kriterijum objektivnosti u društvenim naukama je zapravo određen prirodom debate i dijaloga, njihovom interaktivnošću i brojem ljudi koje smo u stanju da ubedimo našom paradigmom. Komisija olakšava tu vrstu društveno-istorijske analize suprotstavljenih tumačenja u velikim grupama, i predlaže nešto što može da se shvati kao konsenzus. Na pitanje o apsolutnoj objektivnosti u društvenim naukama je veoma teško odgovoriti. Ali, možemo da kažemo da su komisije za istinu, koje su postojale u prošlosti, iznosile predloge za tumačenja koja su predstavljala konsenzus, ili su bar bile predmet rasprave među različitim grupama u društvu. Kada sam vam predstavio mandat čileanske komisije, trebalo je da pomenem i da je tu komisiju sačinjavalo osam članova. Četiri člana komisije su bili protivnici Pinocheta, a ostala četiri člana su bili Pinochetove pristalice. Pošto ih je bilo osam, nisu mogli da preglasavaju jedni druge. Namera je očigledno bila da se, uspostavljanjem takve komisije, njeni

članovi primoraju da vode među sobom dijalog i postignu nekakav sporazum. Kao što vidite, ideja je bila da će članovi komisije nekako pružiti društvu priliku da raspravlja o tim teškim pitanjima, i da pokuša da dođe do neke vrste konsenzusa. U slučaju Čilea, oni se nisu bavili istorijskim tumačenjem, jer su verovatno mislili da bi to bilo nemoguće izvesti. Zato su utvrdili opis zločina, ali bez kršenja principa pretpostavljene nevinosti, jer nisu navodili imena. Međutim, predstavili su taj opis događaja društvu, i nazvali su ih zločinima. Znači, to je jedan mogući pristup. Postoje druge komisije koje su bile ambicioznije, i koje su bile fokusirane na društveno-istorijske aspekte. U slučaju Gvatemale, a mislim da sam to pomenuo, komisija za istinu bila je više usmerena na društveno-istorijski, nego na pravni aspekt. Zapravo, najjači adut te komisije je nalaz kojim je utvrdila da je kontekst sukoba bio rasprostranjen rasizam u institucijama Gvatemale, usmeren protiv starosedelačke populacije Maja. Upravo zato, na toj osnovi analize institucionalnog rasizma, utvrdili su da ono što se dogodilo u Gvatemali predstavlja rasni genocid. Dakle, kao što možete da vidite, bilo koja od tih mogućnosti u inicijalnom aspektu rada komisije za istinu pokreće brojna pitanja, i nosi sa sobom brojne naučne prednosti i mane.

Sada ćemo pogledati ostale funkcije. One možda izgledaju jednostavnije, ali nisu jednostavne. **Većina komisija teži tome da povрати nešto žrtvama.** To „nešto” može biti opisano na različite načine. Neki ljudi će reći: „Hajde da žrtvama pružimo informacije koje su im potrebne.” Na primer, informacije o nestalim osobama. Zašto? Zato što veruju da će to biti važno za žrtve u psihološkom smislu. Drugi će reći: „Trebalo da povratimo prava žrtava.” Na primer, ljudi su izgubili imovinu, ili su izgubili mogućnost da se slobodno kreću u svojoj zemlji. Želeće da povrate ta njihova prava, ili da im možda obezbede reparacije. Neki će želeći da povrate dostojanstvo žrtava, jer su neke od njih izgubile ugled i dostojanstvo u svojim zajednicama, ili su stigmatizovane i izložene svakodnevnoj reviktimizaciji. Zamislite, na primer, ono što se događalo u nekim društvima sa žrtvama seksualnog nasilja, koje su povrh toga bile i stigmatizovane. Komisije obično u svoje funkcije uključuju i neku vrstu oporavka, povraćaja prava i transformacije položaja žrtava. Svi se, izgleda, slažu oko toga da se žrtve nalaze u nekoj vrsti podređenog položaja, i zato bi komisija trebalo nešto da uradi kako bi ojačala njihovu poziciju. To znači da se nadamo da će komisija povratiti žrtvama status punopravnih građana iz podređenog položaja u kom se nalaze. Pitanje je kako komisija to može da postigne. Da li će se baviti duševnim zdravljem žrtava, ili će hteti da povratu njihovo fizičko dobro stanje, ili, pak, da obezbedi reparacije za žrtve? To je pitanje na koje treba odgovoriti, i ono je obično sadržano u jednoj od funkcija komisije.

Treća tipična funkcija: komisije imaju aspiracije da spreče nove epizode nasilja. U klasičnim primerima, članovi komisija koriste reči: „Kako bismo došli do pomirenja”, „kako bismo postigli mir”, ili „kako bismo ostvarili nacionalnu harmoniju”. Ono što niko ne kaže je – kako to uraditi. Kako očekujemo da će komisija sprečiti ponavljanje nasilja? Neki nagoveštaji se mogu naći u onome o čemu smo već govorili. Pošto komisija predstavlja prostor u kom smo na neki način primorani da sednemo zajedno i raspravljamo o tim pitanjima, kako bismo se složili oko neke vrste zajedničkog tumačenja, neke vrste zajedničkog opisa ili pravne procene – to nas onda sve primorava da u okviru svojih različitih grupa, društava, zemalja ili nacionalnosti – postignemo

saglasnost o određenim principima. Očigledno, u slučaju komisija za istinu, ti principi su u vezi sa ljudskim pravima. Dakle, jedna moguća forma prevencije nasilja u budućnosti je postizanje saglasnosti u društvu [u svim društvima] o tome da su neke vrednosti važnije od političkih nesuglasica. Na primer, vrednost prava na život. To zvuči pomalo idealistički. Izveštaj komisije za istinu to neće automatski ostvariti. Vlada ga neće pročitati i odjednom reći: „Sada imamo mnogo više poštovanja prema ljudskim pravima. Hajde da ih više ne kršimo.” Komisije za istinu nisu samo njihov konačni izveštaj. One su, zapravo, čitav proces – te dve ili tri godine rada na konačnom izveštaju, uključujući i sastav komisije, čiji članovi taj izveštaj treba da sačine.

Četvrta funkcija komisije za istinu se obično uspostavlja sa nadom da će doprineti nekom širem društvenom idealu – miru, pomirenju, demokratiji, pravdi, itd. Opet, to je veoma slično onome što smo rekli o sprečavanju ponavljanja nasilja. Kako komisije doprinose takvoj novoj institucionalnoj situaciji? Postoje brojne hipoteze o tome kako to ostvariti, i zašto bi trebalo, ili ne, uključiti te funkcije u mandat komisije za istinu. Mogao bih, na primer, da tvrdim, i to veoma ubedljivo, da ako komisije za istinu ispituju razloge koji su omogućili da se dogodi nešto iracionalno, ili ako ispituju neku vrstu dubokih strukturalnih uslova koji su doveli do zločina – onda te komisije mogu da daju preporuku društvu da te uslove dalje ispita. Na primer, može se reći da je glavno pitanje u pozadini kolumbijskog rata obradiva zemlja, odnosno posjedovanje zemlje. Ako bi Kolumbija u nekom trenutku postigla mir i ispitala istoriju svog dugog sukoba koji je trajao 60 godina, komisija bi mogla da kaže: „Vidite, problem u našoj državi je zemlja, odnosno činjenica da mali broj ljudi poseduje puno zemlje, dok ogroman broj ljudi nema ništa, ili malo.” Takva komisija će možda preporučiti agrarnu reformu kako bi obezbedila zemlju za većinu seljačkih porodica. To bi moglo da doprinese stabilnosti i održivom miru. Zamislimo da su sve političke partije u Kolumbiji postigle mirovni sporazum, ali da ništa nije urađeno u vezi sa prometom droge. Šta bi se u tom slučaju dogodilo? Sukob bi se verovatno ponovo pojavio u nekoj drugoj formi. Pogledajte Meksiko, El Salvador, Gvatemalu i sve južno-američke zemlje koje su u bezbednosnoj krizi zbog organizovanog kriminala, u vezi sa drogom. Zato bi funkcija komisije mogla da bude identifikovanje razloga zbog kojih je nasilje moguće ili verovatno. Možda nije reč samo o običnom nasilju, već i o mogućim ekstremnim oblicima nasilja. Tako bi komisija mogla da kaže: „Vidite, jasno je da u našem društvu način na koji muškarci doživljavaju svoju muškost veoma nasilan. Muški identitet je sadržan u vršenju nasilja. Ako odgajamo dečake na drugačiji način, verovatno ćemo moći da sprečimo neke od najozbiljnijih povreda i zločina.” To je još jedna mogućnost. Znači, sve te mogućnosti koje mogu da doprinesu miru, pomirenju i demokratiji, u nekoj vrsti su veze sa nalazima komisije. Još jedna stvar koju bi komisija mogla da uradi je, na primer, da kaže: „Vidite, u našem društvu sudstvo ne ostvaruje pravdu. Sudstvo i sudska vlast obično obezbeđuju pravdu samo onima koji imaju novca, i onima koji imaju moć. Pošto ljudi nemaju poverenja u pravnu državu, uzimaju stvari u svoje ruke. Zato treba da reformišemo sudstvo.” To bi takođe moglo da predstavlja doprinos stabilnosti i demokratiji u životima ljudi. Sve to su mogućnosti, a siguran sam da ih ima još puno. U vezi sa tim se treba zapitati kako bi nalazi komisije mogli da doprinesu miru, demokratiji i pomirenju u vašem konkretnom slučaju. Vaš slučaj je veoma poseban, jer sukob u bivšoj Jugoslaviji nije okončan mirom u jedinstvenoj zemlji. On jeste okončan mirom, ali kroz odvajanje republika. Šta su tu

rizici? Rizici mogu biti interni konflikti u svakom od pojedinačnih entiteta koji su nastali, ili ponovno izbijanje sukoba između različitih entiteta. Separacija, po definiciji, podrazumeva da svaka nacionalna ili etnička grupa dobija svoju nacionalnu državu, što interni sukob čini manje verovatnim, jer u tom slučaju, očigledno, narodi neće biti toliko izmešani kao ranije. Šta je, onda, potencijalna opasnost u budućnosti, i kako se ta opasnost sprečava? Ako nije reč o jednoj zemlji, u kojoj ljudi žive zajedno i u kojoj postoji opasnost da će ljudi ponovo početi da mrze jedni druge, već o sedam različitih zemalja – šta onda predstavlja rizik? I, ako utvrdimo šta su opasnosti, kako onda REKOM može da ih spreči? Zamislite, ne Jugoslaviju, već Ruandu. U Ruandi su se komšije međusobno ubijale zbog svog različitog etničkog identiteta. Hutu većina je počinila genocid nad Tutsi manjinom. Genocid je okončan kada je Tutsi gerila izvršila invaziju na zemlju iz Ugande, i isterala Hutu snage, koje su pobile u Kongo. Kao posledica toga, danas imamo zemlju u kojoj manjina preživelih Tutsija, i velika većina Hutua, i dalje žive zajedno. Država nije podeljena na Tutsi i Hutu države. Ne. Oni i dalje žive zajedno u istoj državi. Većina članova vlade su Tutsiji. Zato je rizik veoma očigledan. Pošto i dalje žive zajedno, može doći do ponovnog izbijanja sukoba. Pitanje na koje treba odgovoriti je šta su opasnosti i rizici koje želimo da sprečimo u takvoj situaciji? Želim tu da napravim jednu metodološku distinkciju. Moja poenta, i moje pitanje, tiču se prevencije. Želim da se u vezi sa tim fokusiramo na jednu od funkcija, odnosno pretpostavljenih funkcija komisija, koja se ogleda u prevenciji nečega – prevenciji ponovnog izbijanja sukoba. U vašem slučaju, sukob je očigledno razrešen desegregacijom grupa sa različitim etničkim identitetima, odnosno stvaranjem različitih država. Šta je tu rizik? Kada odgovorimo na to pitanje, treba da se zapitamo kako komisija može da doprinese sprečavanju te opasnosti. Možda su u pitanju neki drugačiji rizici – ne od ponovnog izbijanja sukoba između različitih država, već unutar pojedinačnih država. Na primer, moglo bi da dođe do sukoba između države i etničkih manjina u njoj, i to u svakom od pojedinačnih nacionalnih entiteta. Kada govorimo o prevenciji, nije uvek jasno od kojih hipoteza ćemo početi. Postoji puno hipoteza koje se tiču prevencije. Neki ljudi prioritet daju institucionalnim merama – na primer, stvaranju mehanizama za sprečavanje nasilja ili ohrabivanje demokratije, dakle, institucionalnim reformama – bezbednosnog sektora, sudstva, obrazovnog sektora, itd. Drugi su skloniji tome da prevenciju objasne političkom interakcijom. To znači stvaranje neke drugačije vrste odnosa među akterima u društvu. Zato je pitanje poverenja toliko važno. Ukoliko je poverenje u državu veće, sklonosti ka nasilju će biti manje. Neki, opet, shvataju prevenciju kroz ulogu spoljnih aktera. To znači da očekuju da će neko drugi sprečiti ponavljanje nasilja – na primer, međunarodna zajednica, neke druge zemlje, strana tržišta, i slično. Pitanje je, dakle, koje od ovih hipoteza imamo na umu, i da li je reč o nekakvoj kombinaciji tih hipoteza? Kako komisija koja utvrđuje brojne činjenice zapravo sprečava ponavljanje nasilja, ili sprečava postupke koji dovode do izbijanja nasilja između različitih država, ili unutar tih pojedinačnih država? Pomenuli smo brojne hipoteze o rizicima. Jedan rizik predstavlja i nepotpuna separacija – situacija u kojoj i dalje postoje manjine i većine u različitim novonastalim entitetima. Drugo, jedna zemlja neće biti magično premeštena u, recimo, Afriku, a druga u Aziju, već će i dalje biti jedna pored druge. Tako je to i dalje veoma komplikovana situacija. Ono što želim da kažem je da rizik i dalje postoji. Neke od hipoteza o rizicima su postale manje verovatne, ali činjenica je da rizik i dalje postoji. Zato je pitanje kako komisija utvrđivanjem činjenica

može da spreči nasilje i dalje otvoreno. To se neće desiti automatski, i moram da kažem da sve te različite hipoteze ne daju potpunu sliku, i zato treba da nastavimo da razmišljamo o tome. Jedan argument, za koji mislim da je posebno interesantan, tiče se opovrgavanja određene vrste političke naracije koja je i dalje prisutna u mnogim post-konfliktnim zemljama. Po okončanju sukoba, nastaje puno naracija koje opravdavaju zločine, ili njima različite partije opravdavaju svoje postupke. Na primer, u Čileu možete naići na neke bivše pristalice Pinocheta kako kažu: „Da, svi ti zločini se jesu dogodili, ali to se desilo zato što smo branili Čile od komunizma. Jeste, tužno je što je 2,000 ljudi moralo da pogine, ali krajnji cilj je opravdao ta sredstva.” To je naracija koja opravdava zločine. Poruka komisije za istinu je bila: „Koji god da su vaši ciljevi, ne možete da mučite i ubijate ljude.” Znači, komisija opovrgava takvu interpretaciju, takvo opravdanje, i promovise alternativni način življenja. Neki ljudi će reći da su branili svoju zemlju. Drugi će reći da su branili svoju naciju, ili svoje porodice. Pitanje je da li će REKOM opovrgnuti takav jezik i naraciju, i predložiti alternativu. To je pitanje. Kao što vidite, postoji još nešto u vezi sa utvrđivanjem činjenicama. Taj proces se ne sastoji samo od toga da komisija utvrdi spisak počinjenih zločina, već predstavlja i neku vrstu argumenta koji će možda sadržati i nešto više od pravnog i društveno-istorijskog tumačenja. On će možda imati i moralni aspekt – neku vrstu moralne poruke u celoj toj priči, koja će sprečiti ponavljanje nasilja

Prelazimo na pitanje definicije same istrage. Setićete se prvog velikog i komplikovanog pitanja koje smo postavili danas – o kojim činjenicama želimo da razgovaramo. Koje činjenice želimo da obuhvatimo istragom? Kao što vidite, to je veoma teško definisati. Jedna od poteškoća može donekle biti umanjena utvrđivanjem neke vrste parametara i davanjem određene forme tom pitanju. Takvih parametara obično ima četiri. Prvi parametar je pitanje materijalnog predmeta naše istrage, odnosno vrste postupaka koju ispitujemo. Pomenuli smo ranije ubistva, torturu, prisilne nestanke, prinudno raseljavanje i još neke zločine. To je jedna mogućnost – ograničavanje činjenica na određeni spisak zločina. Kada pogledamo mandat čileanske komisije za istinu, u članu 1. definisane su povrede koje će biti obuhvaćene istragom. Tu piše: „Ozbiljne povrede tumačimo kao situacije u kojima su ljudi nestali posle hapšenja, bili pogubljeni ili mučeni do smrti, u kojima je kompromitovana moralna odgovornost države, kao posledica postupaka njenih organa, ili osoba u njenoj službi, kao i kidnapovanja i napade koje su počinili obični građani zarad ostvarivanja političkih ciljeva.” Ta rečenica je veoma čudna, i razjasniću vam šta je u njoj sadržano. Tu se kaže da će komisija za istinu u Čileu ispitivati samo sledeće postupke: nestanke, pogubljenja, smrti izazvane mučenjem – dakle te tri kategorije zločina, pod uslovom da je njihov počinilac država. Dodatno, uključene su još dve kategorije – kidnapovanje i napadi, koje su počinili ne-državni akteri, što zapravo znači gerila koja se borila protiv Pinocheta. Znači, komisija za istinu u Čileu, u materijalnom fokusu svoje istrage, obuhvatila je samo pet mogućih kategorija zločina. Ta dela su u mandatu jasno definisani – nasilno izazvani nestanci od strane države, smrt izazvanu torturom od strane države, pogubljenja od strane države, i kidnapovanja i napadi počinjeni od strane gerilskih snaga. To je tih pet stvari. Ništa više. Nema nikakve indikacije o bilo čemu drugom. Ako je neko bio silovan od strane pripadnika policije, neće imati osnova da se obrati komisiji. Ako je neko bio mučen, ali ne i ubijen, neće moći da se obrati komisiji. Vidite o čemu govorim? Svaki oblik usredsređivanja

podrazumeva obuhvatanje nečega istragom, ali i isključivanje svega ostalog. U ovom slučaju, ograničenja su veoma jasna. U članu 3. dekreta kojim je uspostavljena peruanska komisija stoji: „Komisija će usmeriti svoj rad na sledeće akte, ukoliko se mogu pripisati terorističkim organizacijama, državnim organima ili paravojnim grupama.” Zatim se navodi spisak: a) ubistva i otmice; b) prinudno izazvani nestanci; c) tortura i ostale ozbiljne povrede; d) povrede kolektivnih prava andskih zajednica u zemlji; e) ostali zločini i ozbiljne povrede prava pojedinaca. Kakva je razlika između ovog mandata, tj. mandata peruanske komisije, koji sam upravo pročitao, i mandata čileanske komisije? Peruanska komisija ima otvorenu listu, jer su u njemu navedene „ostale” povrede. Ko definiše te ostale povrede? Sama komisija. Dakle, koja komisija ima veća ovlašćenja? Očigledno ova druga. Koji od ta dva mandata je širi? Opet, očigledno ovaj drugi. Setićete se primera u vezi sa torturom. Čileanska komisija ograničava torturu na samo jednu kategoriju slučajeva – na torturu koja je izazvala smrt. Štaviše, torturu koja je izazvala smrt i bila počinjena od strane državnih organa. To je jedina vrsta torture koja je obuhvaćena mandatom čileanske komisije za istinu. U mandatu peruanske komisije stoji „tortura i ostale ozbiljne povrede”. To je puno šire. Na početku piše: „sledeći akti, ukoliko se mogu pripisati terorističkim organizacijama, državnim organima ili paravojnim grupama.” Znači, nije reč samo o torturi koju je počinila država. Na taj način je obuhvaćena i tortura koju su možda počinile gerilske snage. I, nije u pitanju samo tortura koja je izazvala smrt, već sve vrste torture.

Vratićemo se sada na prvu tačku – materijalni fokus istrage. Možemo imati kratak ili dug spisak. Možemo se ograničiti samo na tri vrste zločina, a možemo i na 10 vrsta. Dodatno, spisak može biti otvoren ili zatvoren. Način na koji se spisak ostavlja otvorenim bi mogao da bude uključivanje jednog člana u kom se navode „ostale slične povrede”. U pravu, to se zove analogija. Otvoreni spisak se stvara analogijom, tako što se, na primer, navodi „tortura i ostale ozbiljne povrede”. To znači da će članovi komisije, kada prikupe svedočanstva moći da se zapitaju da li je to tortura? Ako nije, da li predstavlja ozbiljnu povredu koja je uporediva sa torturom?” Kao što vidite, mandat čileanske komisije ne govori ništa o silovanjima ili seksualnom nasilju. Međutim, komisija za istinu u Peruu je napisala dva poglavlja o seksualnom nasilju. Zašto? Zato što u mandatu stoji: „...tortura i ostale ozbiljne povrede.” Komisija je protumačila te „ostale ozbiljne povrede” na način koji uključuje i seksualno nasilje. Pitanje je šta je poželjnije – kratak spisak, ili dugačak? Otvoreni spisak ili zatvoreni? Istraga takođe može biti ograničena i na određenu kategoriju osoba koje će njom biti obuhvaćene. Ko su akteri koji će biti obuhvaćeni istragom? U sukobima učestvuju više vrsta aktera, a to posebno važi za interne sukobe. U vašem slučaju, sukob je postao međunarodni, ali, bez obzira, kada imamo sukob, u njemu tipično učestvuju državni i ne-državni akteri. Ponekad je veoma jasno ko je državni, a ko ne-državni akter. Ali, ponekad postoje brojni akteri za koje to nije jasno. Postoje paravojne grupe, odredi smrti, tajne grupe, teritorijalna odbrana, kriminalne organizacije ili pojedinci koji vrše oportunistička krivična dela i zločine. Primer oportunističkog krivičnog dela bi mogla da bude situacija u kojoj neko mrzi svog komšiju, i iskoristi činjenicu da se vodi rat kako bi ga ubio i potom sakrio njegovo telo. To je oportunistički zločin. Ili, recimo, neko ko želi da opljačka banku, i iskoristi rat kako bi to uradio, jer će u tom slučaju svi verovati da je imao neke političke ciljeve, iako je samo hteo da opljačka banku. Dakle, postoje razne vrste osoba koje mogu da izvrše takve

akte. Pitanje je kako napraviti tu vrstu ograničenja u istrazi. U mandatu čileanske komisije, piše: „...državni organi, osobe koje rade za državu, i pojedinci - obični građani koji deluju zarad ostvarenja nekih političkih ciljeva.” Znači, u mandatu čileanske komisije stoji da će ona istraživati zločine koji su počinjeni od strane samo tri vrste aktera. Državni organi mogu da budu policajci, ministri, pripadnici vojske, itd. Pojedinci koji rade za državu mogu biti osobe zaposlene pod ugovorom, plaćenici, ili bilo koja osoba za koju je moguće utvrditi da je povezana sa državom. To nije uvek lako dokazati, ali mandat čileanske komisije ostavlja tu mogućnost, dokle god je moguće dokazati da je neka osoba radila za državu. Zatim imamo pojedince koji deluju kako bi ostvarili neke političke ciljeve. U slučaju Čilea, to su bile gerilske snage koje su se borile protiv Pinocheta. Međutim, postoje i drugi koji mogu da se svrstaju u tu kategoriju. Postojali su takođe i desničarski odredi smrti. Vidite, taj drugi nivo je takođe nešto što može da ograniči ili proširi istragu. Ako ne postoji nekakav lični parametar, i u mandatu stoji da će komisija istraživati sve zločine koji su doveli do smrti, bez obzira na to koja vrsta aktera je počinilac – kakav problem tu može da se pojavi? Problem je to što nećete moći da napravite razliku između zločina koji predstavljaju povrede ljudskih prava i ratne zločine sa jedne strane, i običnih krivičnih dela sa druge strane. Tako bi neko mogao da se pojavi pred komisijom i kaže: „Moj suprug je ubijen u pljački banke. Nalazio se u banci, pojavili su se pljačkaši i počeli da pucaju, i on je ubijen.” Komisija bi mogla da kaže da taj zločin nije počinjen u kontekstu sukoba, ili da nije povezan sa sukobom, ali ukoliko je njen mandat toliko ekstenzivan, ona neće imati pravni osnov da se ogradi od takvih slučajeva. Veoma je važno da komisija može to da uradi, jer će u suprotnom njen mandat biti ogroman, i nikada neće moći da završi svoj rad, niti da se usmeri. To takođe zavisi i od vremena koje će imati na raspolaganju za svoj rad. Ukoliko imate mali mandat, onda možete da radite veoma brzo. Čileanska komisija je imala šest meseci za svoj rad, i odobreno joj je još dodatnih tri meseca. Znači, ukupno devet meseci. U tom kontekstu, kao što možete da pretpostavite, oni su bili veoma srećni zato što su istraživali samo pet vrsta zločina i tri vrste aktera. Peruanska komisija je imala dve godine za svoj rad. U tom kontekstu, verovatno su mislili da je smisljeno imati širi mandat. Znači, te dve stvari su povezane.

Sada ćemo preći na treću tačku, a ona je neverovatno komplikovana. Reč je o vremenskom fokusu istrage. **Koji vremenski period će biti obuhvaćen istragom?** Ovde je pomenut period od 1991. do 2001. godine, čini mi se. Da li postoji neki konflikt koji nije obuhvaćen tim periodom? Postoji. Kakve će biti posledice isključivanja tog sukoba iz istrage? Vidite, kada se materijalno ograničite, neki zločini će biti izostavljeni. Kada se ograničite vremenski, neki sukobi će biti izostavljeni. Ako izostavite neki sukob, time ste takođe isključili i određenu grupu žrtava, koje će pitati: „A šta je sa nama?” Mogu postojati razlozi da se to uradi. Ja ne kažem da sve mora da bude obuhvaćeno, ali vaša odluka će imati određene posledice. To je jedno od pitanja u vezi sa ograničavanjem mandata. Druga mogućnost je da obuhvatite sve – od prvog do poslednjeg ispaljenog metka. Znači, sve do kraja sukoba na Kosovu - sve, do poslednjeg mogućeg trenutka. Opet, jedan od rizika koji prati uspostavljanje ograničenja je izostavljanje određenih konflikta, a time i određenih žrtava. To je jedna mogućnost, i jedan rizik. Drugi rizik u vezi sa vremenskim parametrom je to da, u zavisnosti od vremenskih ograničenja koja postavite, vi time menjate i tumačenje čitavog sukoba. Jedni će biti skloni da naprave

nešto što je veoma sveobuhvatno. Može se otići veoma daleko u prošlost. Tu takođe postoji problem – tome nikada nema kraja. Zamislite sukob u Kolumbiji. Možete da istražujete sukob koji se danas vodi u Kolumbiji počevši od osamdesetih, kada su nastale paravojne grupe, i kada je droga počela da utiče na stanje u zemlji. To je jedno tumačenje. Međutim, možete da istražujete sukob i tako što ćete reći da su paravojne grupe počele da deluju zato što je tada postojala levičarska komunistička gerila. U tom slučaju bi istraga obuhvatila period od 1964. godine, kada se pojavila ta gerila. To tumačenje čitavog sukoba čini potpuno drugačijim. Izveštaj takve komisije bi utvrdio da je sukob počeo zato što je postojala komunistička gerila. Međutim, neki ljudi će reći da ne treba početi 1964. godine, već 1948. godine, kada su dve velike partije u zemlji, Liberalna i Konzervativna partija, započele građanski rat među sobom. Čitavo tumačenje zavisi od toga gde ćete postaviti početnu tačku, a time i implicitno pripisivanje krivice i odgovornosti. Opis će, očigledno, takođe biti uslovljen i time kada se završava period koji je obuhvaćen mandatom. Zato je to pitanje vremenskog usmerenja istrage od posebne važnosti. Na kraju, četvrti parametar koji možete da postavite u vašoj istrazi je teritorijalan. **Koju teritoriju ćete obuhvatiti, koju naciju ili koji region?** Šta se događa sa ljudima koji žive u drugim zemljama? Da li ćete istraživati i druge zemlje? Na primer, kao moguću situaciju vidim to da, kada vodite raspravu u Srbiji o zločinima i pitanjima kojima bi REKOM trebalo da se bavi, neki ljudi će postaviti pitanje o NATO bombardovanju koje je uzrokovalo brojne civilne žrtve. Da li i to treba uključiti? To zavisi od sve četiri stvari koje smo pomenuli: a) materijalni opseg – da li će biti uključene i civilne žrtve koje su izazvane bombardovanjem Jugoslavije od strane drugih država?; b) lični opseg – da li će državni akteri iz trećih zemalja takođe biti uključeni?; c) vremenski opseg – da li će taj konkretan vremenski period biti obuhvaćen?; i d) teritorijalni opseg – da li će građani država van regiona bivše Jugoslavije biti obuhvaćeni? To su pitanja na koja treba da odgovorite. Kao što vidite, biće potrebno da iznesete argumente i objasnite vaša četiri parametra. Ako odlučite da nećete obuhvatiti NATO bombardovanje, biće potrebno da odgovorite zašto. Ako kažete da ćete obuhvatiti period do 2001. godine, opet će se postaviti pitanje zašto. Ako budete imali mali mandat, sa puno parametara, možda će vaša istraga biti efikasnija i potpunija, ali će izostaviti brojne aspekte iz čitave priče. Ako budete sproveli širu istragu, rezultati će možda biti sveobuhvatniji, ali će takođe otvoriti i brojne političke frontove. Moraćete da izađete na kraj, ne samo sa jednim društvom, već sa više njih. To je drugo pitanje koje se ovde postavlja – kako ograničiti, na neki način, rad vaše komisije i vašu analizu. Postoje brojna iskustva u vezi sa tim. Do sada je postojalo više od 20 komisija. Sve one su pokušale na različite načine da uspostave parametre svojih istraga, i svi ti pokušaji su sa sobom doneli i specifične rizike. Sve to, opet, zavisi od kapaciteta, političke spremnosti, političkih rizika, i vaše sopstvene procene situacije. Vidite, u slučaju, na primer, Liberije, a to je jedna komisija koju veoma dobro poznajem – po okončanju građanskog rata i nakon izbora predsednika Johnsona, prvog ženskog predsednika Liberije, a mislim i čitave Afrike – stvorena je komisija za istinu. Ona nije imala skoro nijedan materijalni parametar. Rekli su da će komisija istraživati sve ratne zločine obuhvaćene međunarodnim pravom. To znači da ta komisija treba da istražuje svaki od 72 moguće vrste zločina koji su sadržani u Rimskom Statutu Međunarodnog krivičnog suda, uključujući i korupciju. To je, znači, komisija koja ima veoma, veoma širok mandat. Postavlja se pitanje da li Liberija ima ljudske resurse da sprovede takvu istragu. Odgovor je – očigledno ne. Ako usvojite takav materijalni

mandat, onda ste stvorili komisiju koja će biti u ogromnoj meri zavisna od međunarodne pomoći. U suprotnom, istraga neće biti sprovedena na odgovarajući način. Čak i uz međunarodnu pomoć, ta komisija će biti suočena s brojnim velikim problemima. Videćemo rezultate, jer je planirano da ta komisija objavi svoj izveštaj u narednih nekoliko nedelja. Kao što vidite, ta četiri parametra treba shvatiti kao nešto što će olakšati i usmeriti vašu istragu. Međutim, istovremeno, treba ih shvatiti i kritički, kao korisne alatke koje takođe podrazumevaju i određene rizike. To važi za svaki od njih.

Sada ću govoriti o još tri stvari, i sve one su veoma jednostavne, poput onih o kojima smo upravo pričali. Šalim se, naravno da nisu jednostavne. Svaka od njih pokreće brojna pitanja i otvara brojne mogućnosti, ali takođe podrazumeva i određene probleme. Dakle, te tri stvari o kojima ću pričati. Prvo, mehanizam za uspostavljanje komisije: kako se komisija zapravo stvara? Drugo, sastav komisije i koje su opcije za integraciju članova u komisiju: kako biramo ljude koji će njoj učestovati? I, treće, vrsta ovlašćenja koja želimo da damo komisiji: koje instrumente komisija treba da ima u svojim rukama, kako bi izvršila svoj mandat? Podsetiću vas na to što komisije treba da ostvare, funkcije koje treba da imaju, i vrstu istrage koju treba da sprovedu. Pogledaćemo sada instrumente koje komisije treba da imaju kako bi sprovele svoj mandat. Opet, razgovor o tome nije moguć bez onoga o čemu sam govorio na početku, i zato sam to uradio baš tim redosledom. Dakle, **prva stvar je kako se uspostavlja komisija za istinu?** Kakve primere imamo, i koje su prednosti i manje različitih opcija? U načelu, postoje dva klasična načina za uspostavljanje komisije za istinu. Jedan je kroz političku odluku izvršne vlasti, u kom god obliku da ona postoji, a drugi je putem zakona, odnosno kroz parlamentarni akt. To su te dve forme. Akt izvršne vlasti ili legislativni akt. Zapravo, to su klasične forme. Postojala je jedna komisija koja je uspostavljena kao posledica sudske odluke, i govoriću o njoj kasnije. Ali, sada ćemo ispitati te prve dve opcije, jer 90 posto slučajeva potpada pod jednu od njih. Dakle, prva mogućnost je da izvršna vlast stvori komisiju za istinu, i to može biti urađeno u više različitih formi. Tipično, u predsedničkim sistemima, predsednik prema ustavu ima kapacitet da izdaje dekrete. Da bi doneo dekret, u zavisnosti od predmeta i dispozicije dekreta, predsednik može nekada samostalno da donese dekret, a nekada mora da traži odobrenje od zakonodavne vlasti. To zavisi od ustavnog poretka. Ne znam kakav je ustavni poredak u svakoj od sedam zemalja naslednica bivše Jugoslavije, ali u mnogim zemljama Latinske Amerike, koje među sobom imaju veoma slične ustave i predstavljaju izrazito predsedničke sisteme – predsednici obično imaju veoma velika ovlašćenja. To znači da, kada pogledate njihova ovlašćenja prema ustavu, možete da vidite jedan veoma dugačak spisak. Pored toga, u njima često postoji i jedna otvorena stavka, poput „ostalih pitanja u skladu sa ustavom”. To je nešto što je veoma uopšteno i nejasno formulisano. Peruanski predsednik ima najsnažniji položaj, jer zapravo može da uradi šta god poželi. Peruanski ustav ima veoma otvoren i labav opis toga šta predsednik može da uradi. On je svoja ovlašćenja iskoristio da bi dekretom uspostavio peruansku komisiju za istinu. Isto se dogodilo i u Čileu, iz očiglednih razloga. Institucija predsednika je stvorena Pinochetovim ustavom, pre demokratske tranzicije. To je, opet, ustav sa veoma velikim predsedničkim ovlašćenjima. Međutim, čak i u slučajevima u kojima su predsednička ovlašćenja veoma velika, ponekad, u zavisnosti od predmeta predsedničkog akta, predsednik mora da traži odobrenje od parlamenta. Međutim, činjenica da predsednik mora da traži dozvolu od

parlamenta ne znači da su mu ruke vezane. Zapravo, parlament ponekad daje predsedniku takvo odobrenje jer je veoma lenj. Postoje brojna mesta na kojima sam video da predsednici izdaju nešto što se zove zakonski dekret, jer im je parlament dao ovlašćenja da to rade. Na primer, širom Latinske Amerike, kada je reč o ekonomskoj strukturalnoj intervenciji, kako bi se ekonomija prilagodila potrebama međunarodne ekonomije, ili Međunarodnom monetarnom fondu, Svetskoj banci, itd. – predsednici od parlamenta traže ovlašćenja da donose dekrete u vezi sa ekonomijom. I, parlament može da kaže: „U vezi sa ovim konkretnim pitanjem i predmetom, predsednik ima ovlašćenja da donosi zakone dekretima, i parlament će te dekrete proglasiti zakonima.” To se događa u Latinskoj Americi, a prilično sam siguran da se događa i u nekim drugim zemljama. Mislim da ni u vašoj zemlji nisu apsolutno svi zakoni doneti u parlamentu, i da možda postoje neki normativni elementi koji su posledica akata izvršne vlasti putem ovlašćenja koja su delegirana od strane parlamenta. To je, dakle, prvo pitanje koje treba ispitati. Prednost donošenja dekreta o komisiji kroz predsednička ovlašćenja je u tome da je to obično najbrži mogući put. To, naravno, zavisi od vaše analize situacije. U slučaju Perua, režim Alberta Fujimorija, našeg diktatora, za koga ste možda čuli, srušio se na veoma katastrofičan način. Predsednik je pobjegao iz zemlje, a njegovi ministri su bili uhapšeni na putu ka aerodromu. Sve je proteklo veoma mirno i niko nije poginuo, ali je to bio katastrofičan i veoma brz pad. Zatim je postavljena tranziciona vlada koja je trebalo da traje samo šest meseci i raspiše nove izbore. Pokret za ljudska prava nije znao da li da deluje odmah, ili da sačeka sledeću vladu. Nisu bili sigurni, jer nisu znali ko će pobediti na izborima i kakav će biti sastav parlamenta. To je za njih bio veliki rizik, i pošto im je predsednik odgovarao, makar i u tranzicionom kapacitetu, odlučili su da urade nešto odmah. Tako je tranzicioni predsednik bio taj koji je stvorio komisiju. Dakle, prednost uspostavljanja komisije dekretom je u tome da je to obično veoma brz način. U toj prednosti leži i mana, kao što možete da vidite, jer sve zavisi od toga ko je predsednik. Ako imate dobrog predsednika, to je odlično. Ako je to neko ko je spreman da sasluša pokret za ljudska prava, i donese dekret koji je generalno pozitivan – onda je to sjajno. Međutim, šta se događa ako predsednik želi samo da nametne neki svoj plan? Onda tu imamo jedan veoma komplikovan problem. Ali, tipično, razlika i prednost je i dalje u činjenici da je to brz i ekspeditivan način. Sada, kako izgleda legislativni pristup? Pretpostavimo da, iz kog god razloga, ne želimo predsednički ili kraljevski dekret, niti rezoluciju Ujedinjenih Nacija. Istočno-timorski dekret je zapravo administrativna rezolucija UN, koji je napisao i odobrio administrator UN za teritoriju Istočnog Timora, Sergio Vieira de Mello. U suštini, on je doneo rezoluciju kojom je uspostavljena komisija. Ali, pretpostavimo da ne želimo da uradimo to, već da želimo legislativni pristup. Prednost tog pristupa je u tome da parlament obično može da stvara tela koja imaju veoma jaka ovlašćenja. Na primer, parlament može da stvori telo sa delegiranim ovlašćenjima. Pošto parlament u praksi obično ima ovlašćenja da tumači ustav, sam može da donosi odluke o tome koja ovlašćenja može da prenosi u skladu sa ustavom. Zato, recimo, legislativno uspostavljene komisije tipično imaju ovlašćenja da upućuju obavezujuće pozive, zaplenjuju dokumentaciju ili ovlašćenja da ispituju pojedince bez prethodnih konsultacija sa nekim drugim organima. Tako parlamentarno uspostavljene komisije mogu da imaju brojna ovlašćenja. Mane toga se ogledaju u sporosti procesa, i, kao drugo, u zavisnosti od promenljivog odnosa parlamentarne većine i manjine. To je nešto što je očigledno. Zato taj pristup može se završi veoma loše. Primer koji često

pominjem da bih ilustrirao koliko loše sve to može da ispadne je Indonezija. U Indoneziji, a toga se možda sećate, ekonomska kriza koja je 1998. godine pogodila Aziju, dovela je do pada tridesetogodišnje diktature generala Suharta. Suharto je pobjegao u svoju rodnu zemlju posle jednog ekonomskog skandala, i ljudi su odmah počeli da govore o komisiji za istinu. Pošto su sećanja na južno-afričku komisiju za istinu i dalje bila veoma sveža, želeli su da prevedu zakon o komisiji za istinu u Južnoj Africi na indonežanske jezike, i to su podneli parlamentu kao predlog zakona. Parlament je o tom predlogu raspravljao, i raspravljao, i raspravljao... Posle šest godina, stvorili su nešto što su nazvali komisijom za istinu i pomirenje, ali je to u praksi bilo nešto sasvim drugačije. To nije bila posledica njihove kreativnosti, već ekstremno problematičnog odnosa snaga u parlamentu. Za početak, Golkar, Suhartova partija, kontrolisala je oko 25 posto parlamenta, što je veoma kritičan broj parlamentarnih mesta. Ako želite nešto da uradite u Indoneziji, morate da pregovarate sa Golkarom. Tako je o komisiji za istinu moralo da se pregovara sa partijom glavnog počinioaca. Zatim, bilo je još tri ili četiri partije koje su takođe bile veoma nervozne u vezi s tim pitanjima. Na kraju je donet zakon o komisiji za istinu koji je bio veoma loš. Bio je toliko loš da ga je Ustavni sud poništio uz obrazloženje da krši ustav na više mesta. Daću vam samo jedan primer – pošto su rekli da su bili inspirisani Južnom Afrikom i njihovom idejom o razmeni prava, indonežanska komisija za istinu je dala počiniocima amnestiju pod uslovom da im žrtve prethodno oprostite. Ali, žrtvama je davala reparacije samo ako je počinilac dobio amnestiju. Znači, žrtve u Indoneziji koje su želele reparacije, prema tom zakonu o komisiji za istinu – morale su prethodno da oprostite počiniocima – jer, ako žrtva oprostí počinioocu, on time dobija amnestiju, a žrtva reparacije. Sjajno. To je bila toliko očigledna povreda ljudskih prava, da je čitav zakon poništen prilikom ispitivanja pred Ustavnim sudom. To je bila prava katastrofa. Zato, očigledno, ne možemo da se upustimo u stvaranje komisije za istinu na slepo. Moramo da znamo ko je predsednik, ko su ministri, ko su članovi parlamenta, kakav je parlamentarni odnos snaga, ko je spreman da pruži podršku, i koje su verovatne forme takve podrške. Tu postoji mnogo promenljivih faktora. Može se promeniti materijal i predmet istrage, vremenski okvir, osobe koje su obuhvaćene istragom ili teritorija. Šta mislite, o čemu će parlamentarci da pregovaraju? Očigledno, upravo o tome. Možda ćete imati jednu partiju koja želi da zakonom o komisiji obuhvati sve 72 vrste zločine predviđene Rimskim statutom, ali ne želi da obuhvati sve aktere, ili želi da se bavi samo određenim periodom. Takva partija može da uslovi svoje glasove u vezi sa prvom stavkom – time da ostale partije glasaju za njihov predlog u vezi sa ostalim stavkama. Parlamentarna procedura je zapravo trgovina. Možete da vidite brojne aspekte koji postoje i koji parlamentarnu proceduru čine veoma rizičnom. Sada se vraćamo na prednosti i mane. Komisije za istinu su do sada, manje više, podeljene na pola u pogledu pristupa kojim su uspostavljene. Mnoge su uspostavljene dekretom, mnoge druge zakonom. Način na koji je komisija uspostavljena ne podrazumeva nužno da će komisija biti uspešna, ili da neće. Bilo je uspešnih i neuspešnih komisija kod oba pristupa. Postoje komisije koje su stvorene predsedničkim ovlašćenjima koje su potpuno propale, na primer Koštuničina, upravo zato što su bile stvorene predsedničkim aktom bez ikakvih konsultacija ili političkog procesa. Nešto takvo će očigledno biti neuspešno. Indonežanska komisija je bila u celosti neuspešna, zbog preteranog pregovaranja. Znači, postoje rizici i u preteranim i u nedovoljnim konsultacijama. U oba slučaja postoji puno rizika. Da li postoji alternativa? Pre nekoliko godina, Kanada je stvorila komisiju za

istinu putem sudske odluke. Ona se zvala Komisija za istinu i pomirenje, a odnosila se na indijanske rezidencijalne škole. U slučaju da niste čuli za nju, ispričaću vam u nekoliko reči u čemu se ona sastoji. Kanada je prakticalovala, u periodu od oko 150 godina, politiku prinudne asimilacije starosedelačke populacije. Tom politikom prinudne asimilacije su pokušali da unište kulturni identitet kanadskih Indijanaca, koje Kanađani zovu prvim nacijama. Doneli su zakone o prinudnom obrazovanju, prema kojima je svaka porodica morala državi da preda svoju decu na staranje. Država je prinudno oduzimala decu onim porodicama koje nisu želele dobrovoljno da ih predaju. Država bi onda odvodila decu u rezidencijalne škole na 13 godina, i ne bi ih puštala da se vrate kući ranije. Kada bi se vratila, bili bi već odrasli ljudi, i ne bi se sećali svojih porodica, svojih imena, svog jezika ili kulture – ničega. Tako su deca bila odvođena iz svojih rodnih mesta, davana su im druga imena, i bila su surovo kažnjavana ako bi na bilo koji način pokušala da povrate svoju kulturu. U suštini, Kanada je kulturno istrebila Indijance. Naravno, dogodilo se to da su ljudi koji su odgajani na taj način, time bili duboko traumatizovani, a da ne govorim o tome da su škole bile prepune seksualnog nasilja i nasilja svih drugih vrsta, čemu su deca stalno bila izložena. Zato u starosedelačkim zajednicama u Kanadi postoji neverovatno visoka stopa samoubistava, zavisnosti od droga i alkohola i porodičnog nasilja, jer ti ljudi, za početak, nikada nisu naučili kako da budu roditelji. Pre oko 20 godina, počelo je da se događa to da su neki od ljudi koji su proživeli te škole, podneli tužbe protiv kanadske vlade i crkvi koje su vodile te škole. U jednom trenutku je bilo 8,000 tekućih tužbi protiv kanadske vlada i crkvi, u kojima su traženi milioni i milioni dolara. Da se podnošenje tih tužbi nastavilo, u suštini bi sve crkve u Kanadi bankrotirale, jer te sume nije bilo moguće isplatiti. Druga stvar koja se desila je to da je sudstvo bilo potpuno preplavljeno količinom tužbi. Tada su se vlade, crkve i žrtve dogovorile da na miran način, kroz pregovore, dođu do poravnanja. Time želim da kažem da su se advokati sve tri strane sastali i odlučili šta dalje da rade. Na kraju su podneli sporazum sudijama provincija u kojima su se sve te stvari dogodile, i sudije je trebalo da odluče da li je takvo poravnanje legalno ili ne. Dakle, tu je takođe bilo pregovora, ali ovaj put ne u parlamentu, već između advokata različitih strana. Oni su podnosili te sporazume sudijama, i sudije su odlučivale o njihovoj zakonitosti. Ukoliko bi sudija proglasio sporazum legalnim, to je za posledicu imalo dve stvari - prvo, pokretanje procesa reparacija, u kom se Kanada obavezala da isplati 1,900,000,000 kanadskih dolara preživelim žrtvama. Povrh tih skoro dve milijarde kanadskih dolara, Kanada je prihvatila i da uspostavi komisiju za istinu, kako bi preživele žrtve imale prostor da govore o onome što im se dogodilo. Ta komisija je uspostavljena zakonom. To je primer mandata koji je ustanovljen sudskim putem. U ovom trenutku ne znamo koje su prednosti i mane takvog pristupa, jer je komisija tek započela svoj rad. Jedna stvar koja je veoma problematična u vezi sa tom komisijom je to da o svakom nesporazumu unutar komisije, ili u vezi sa komisijom, treba da odlučuju sudije koje su je stvorile, jer je sudska kontrola bila sadržana u tom sporazumu. Znači, ako se bilo šta desi u vezi sa komisijom, o tome odlučuju sudije. To je indikacija jednog veoma sporog, komplikovanog i legalističkog procesa. Prošle godine, Kanada je imenovala tri člana komisije. Tri meseca kasnije, među njima je došlo do spora. Posledica toga je bila ostavka predsedavajućeg komisije. Pošto u mandatu nije bilo precizirano šta treba raditi kada jedan od članova komisije podnese ostavku, o tome su morale da odlučuju sudije. Sudije i advokati su, pošto su po struci pravnici - i ja se sada izvinjavam svim pravnicima, i ovo govorim uz svo dužno

poštovanje – raspravljali godinu dana o tome šta treba uraditi kada jedan od članova komisije podnese ostavku. Tako su tek prošlog meseca imenovali tri nova člana komisije, kojima su zamenili prethodne. Mi sada možemo samo da se nadamo da se oni neće ponovo svađati među sobom. Tako, vidite, sve to su prednosti i mane. Prednost sudskog sporazuma je, naravno, to da izoluje komisiju od političkog pritiska. Nju nisu stvorili političari, već strane i sudsko telo, što je sasvim drugačija stvar. Tako sve te tri mogućnosti imaju prednosti i mane. Prvo pitanje koje treba imati na umu je kako to uraditi, kada nije u pitanju samo jedna zemlja, već njih pet, šest ili sedam. Kako koordinisati rad u više od jedne zemlje? Prvo pitanje je da li je moguće uspostaviti komisiju u svim zemljama istovremeno. Da li to postoji kao mogućnosti, i da li je moguće ubediti sedam različitih parlamenata ili sedam predsednika da to podrže, u istom trenutku, kako bi se uspostavila jedinstvena međunarodna institucija kroz sedam pojedinačnih odluka koje bi bile zasnovane na sporazumu. To je, dakle, prva hipoteza. Druga hipoteza bi mogla da bude to da možda ne morate da uspostavite komisiju u tih sedam različitih zemalja odlukom istih organa. Možete imati predsedničku komisiju u onim zemljama gde je to moguće, parlamentarnu u drugim, itd., i da zatim napravite sporazum ili memorandum o razumevanju između tih sedam zemalja, ili nešto slično tome, kako bi one mogle da sarađuju. Da li je to moguće? Ne znam. Treba ispitati i ostale mogućnosti. Šta se događa ako predsednici nisu u stanju da postignu bilo kakav sporazum, i svaki od njih želi da uspostavi svoje sopstvenu komisiju? Recimo da imamo tri ili četiri paralelne komisije. Da li bi bilo moguće uspostaviti više komisija sa identičnim mandatima, odnosno sa istim parametrima u pogledu vremenskog perioda, vrste zločina, počinilaca i teritorije? To su pitanja na koja treba odgovoriti. Ako pretpostavimo da smo uspeli da dođemo do neke vrste odluke u četiri ili pet različitih zemalja – kako bi se onda te odluke koordinisale? Imamo jedno iskustvo u vezi sa tim. Samo jedno iskustvo, i u pitanju su samo dve zemlje. Reč je o komisiji koju su uspostavili Istočni Timor i Indonezija 2005. godine, nazvanoj Komisija za istinu i prijateljstvo. Ta komisija je stvorena zato što su te dve vlade u vezi sa njom bile u potpunoj saglasnosti. To se desilo pošto je komisija UN utvrdila da je Indonezija počinila masovne zločine, i Indonezija je tim nalazom bila krajnje nezadovoljna. Vlada Istočnog Timora je takođe bila nezadovoljna takvim nalazom, jer je želela, pre svega, da popravi odnose sa Indonezijom, jer, iako Istočni timor jeste bio nezavisan, u stvarnosti je bio zavisn od Indonezije u svakom pogledu. U Istočnom Timoru se ne proizvodi ništa. Sve se uvozi iz Indonezije. Tako su se te dve zemlje, Istočni Timor i Indonezija, koja je inače 99 puta veća zemlja od Istočnog Timora, u potpunosti slagale, i dogovorile su se da predsednici obe zemlje uspostave komisiju. Kako su to uradili? Nije bilo čak ni dekreta. Jednostavno, predsednici su se sastali, dali su saopštenje, i uspostavili komisiju. Nisu podneli taj sporazum parlamentu na ratifikaciju, već je to bio samo jedan memorandum o razumevanju, koji su potpisali ministri spoljnih poslova obe zemlje. Ako postoji dovoljna politička spremnost, moguće je uspostaviti komisiju i na tako jednostavan način. U ovom slučaju, slaganje je bilo toliko, da nije bilo potrebe da urade bilo šta osim toga da iskažu međusobnu saglasnost, sastave memorandum o razumevanju, potpišu ga, i počnu sa stvaranjem komisije. Zašto? Zato što su oba predsednika imala veoma široka ovlašćenja prema ustavima tih zemalja, i, drugo, zato što su među sobom bili potpuno saglasni. Da li je neko izrazio protivljenje tome? Niko u Indoneziji se nije žalio, jer je ta zemlja bila počinilac zločina. Niko se nije žalio ni u Istočnom Timoru, jer tamo jednostavno ne

postoji dovoljno razvijeno političko ili civilno društvo, ali i zato što su svi lideri Istočnog Timora bili bivši borci, koji su i dalje uživali veliko poštovanje kod stanovništva. Logika je bila da će to sigurno biti nešto dobro, jer je imalo podršku tih lidera. To je jedini takav primer koji imamo. Međutim, u vašem slučaju, reč je o čitavom regionu. Ne kažem to da bih vas obeshrabrio, već samo ukazujem na problem. Raščlanićemo to pitanje pre nego što ga ispitamo. Plan je da se uspostavi jedna opšta istraga. Funkcija, ukoliko dobro razumem situaciju, je utvrđivanje činjenica, a posebno onih činjenica koje se tiču nestalih osoba, jer je ta rana i dalje otvorena. Takođe želimo, ako budemo imali dovoljno sreće, da potisnemo iz javne sfere one militantne i nacionalističke argumente koji i dalje podstiču sukobe. Da li to znači da je neophodno da svih sedam zemalja uspostavi komisiju? Ukoliko to jeste slučaj, koji su način kojima se to može postići? Da li je neophodno da to bude urađeno od strane sedam predsednika, ili sedam parlamenata, ili sedam Vrhovnih sudova, ili je možda potrebna neka mešavina svih tih pristupa? I, ako uradite sve to, kakva ratifikacija će vam biti potrebna? Možda vam neće biti potrebna ratifikacija, već samo sporazum. To je pitanje kojim treba da se bavite. Ako se ono formuliše isključivo kao pitanje pojedinačnih nacionalnih entiteta, veoma je teško dati odgovor. U vašem slučaju, oslanjate se na zajedničke težnje većine zemalja da postanu deo EU. Kao neko ko je iz Latinske Amerike, razmišljam o tome na sličan način. Ne govorim o zemljama koje žele da postanu deo Latinske Amerike, jer niko to ne želi, već o Inter-američkom sudu za ljudska prava, koji je uspostavio brojne standarde koji su obavezni za sve zemlje Latinske Amerike koje ga sačinjavaju. Na primer, nekim odlukama tog suda je pojedinim zemljama naređeno da utvrde istinu o nečemu što se dogodilo. Taj sud nikada nije uspostavio komisiju za istinu, ali jeste stvorio više istražnih komisija u vezi sa nekim konkretnim pitanjima i slučajevima. To se u Latinskoj Americi događalo u više navrata. Pitam se da li je moguće obratiti se Evropskom sudu za ljudska prava sa nekim slučajem koji ilustruje kršenje prava žrtava na istinu. Uzeću za primer slučajeve nestalih osoba. Da li takvi slučajevi, u vezi sa kojima u Evropi postoji snažna pravna praksa, a naročito posle predmeta *Kurt protiv Turske*, mogu po tom osnovu biti zastupani kao primeri povrede prava žrtava od strane države, kako bi sud uspostavio nekakav obavezujući mandat? Da li bi to bilo primenjivo na više zemalja istovremeno? Ne znam, jer to nikada nije pokušano. U svakom slučaju, ne pokrećem to pitanje da bih vas obeshrabrio, već da bismo mogli da dođemo do najboljih odgovora. Ne znamo kako bi se sve to završilo, ali je to svakako jedna interesantna mogućnost. Lično sam sklon toj opciji, zasnovanoj na pravnoj praksi Evropskog suda za ljudska prava, a posebno ako uzmemo u obzir postojeće inicijative za rekonstrukcijom procedure tog suda, koje za cilj imaju to da sudske odluke ne budu obavezujuće samo za državu koje se tiču, već i za sve ostale države koje su suočene sa istim pitanjima ili sudskim postupcima. Kada taj mehanizam jednom bude uspostavljen, a to će se pre ili kasnije desiti, on može predstavljati snažan instrument za čitav vaš region.

Šta bi se dogodilo ako bi jedna od zemalja odlučila da, nezavisno od ostalih, pokrene sopstvenu komisiju za istinu? Šta bi se dogodilo ako biste vi, kao članovi Koalicije za REKOM-a, u sred vaših konsultacija o zajedničkoj komisiji, saznali da je, recimo, Crna Gora uspostavila svoju komisiju za istinu? Šta biste onda uradili? To je pitanje na koje vi treba da odgovorite. Sa tim je u vezi i pitanje sastava komisije, jer on očigledno zavisi od društvene stvarnosti koju komisija treba da odražava. Inicijalne komisije za istinu, tj.

klasične komisije Latinske Amerike, stvorene su dekretima, i veoma su jednostavne u pogledu svojih parametara i sastava. Te komisije su sastavljane na osnovu ugleda i prestiža svojih članova, i nisu bile reprezentativne. Njih su sačinjavali važni ljudi, za koje se smatralo da su veoma prestižni i poštovani. Postoje dve upadljive mogućnosti kada je reč o sastavu. **Komisija može biti stvorena na osnovu nekih reprezentativnih kriterijuma, ili bez njih.** Klasične komisije su bile uspostavljene bez primene reprezentativnih kriterijuma, i njih su sačinjavali ugledni pojedinci. Znači, izabrali bi, recimo, tri osobe koje svako u zemlji poštuje. Nije bitno da li su to tri muškarca, tri starije osobe ili tri osobe bele rase, koje, recimo, žive u glavnom gradu. Kriterijum je bilo poštovanje koje članovi komisije uživaju u društvu. Međutim, vremenom se sve više pažnje obraćalo na reprezentativnost komisije, i to iz očiglednih razloga. Sukobi su povezani sa identitetima, bilo društvenim, klasnim, etničkim, religioznim ili nekim drugim, i ukoliko posle nekog sukoba uspostavite komisiju koja se ne rukovodi tim identitetima, ljudi će verovatno misliti da takva komisija nije dovoljno neutralna ili objektivna. Navešću vam primere. Kao što sam ranije pomenuo, čileanska komisija je imenovala osam pojedinaca, od kojih je četvoro podržavalo Pinocheta, a preostalih četvoro nije. Znači, četvoro demokrata, i četvoro Pinochetovih pristalica. Inače, svi oni su bili pravnici. U dekretu nije pisalo da će ih biti po četiri sa svake strane, već su samo navedena njihova imena. Međutim, svi su znali da je to paritetna komisija. To je primer reprezentacije prema političkim kriterijumima. Ta komisija je odražavala glavnu političku podelu u zemlji. Postojale su komisije koje su za kriterijum imale određenu kvotu žena, ili komisije koje su obraćale pažnju na verske ili etničke identitete. Bilo bi veoma teško uspostaviti komisiju u, recimo, Liberiji, u kojoj ne bi bile zastupljene sve etničke grupe Liberije, jer je konflikt bio veoma povezan sa etničkom pripadnošću. Međutim, tu postoji jedan problem i rizik. Opasnost je to da, ako se odlučite za reprezentativan pristup, i potpuno zanemarite pitanje prestiža i individualnih zasluga, postoji mogućnost da će različite grupe ili partije, a u vašem slučaju države, samo imenovati članove, bez ikakvog osvrta na njihove kvalitete. To je savršeno moguće. Postoje mnoge neuspešne komisije, i navešću nekoliko uopštenih primera, kako biste stekli predstavu o tome zašto su bile neuspešne. Jedan od tih primera je Demokratska Republika Kongo (DRK). U DRK-u, posle mirovnih pregovora, sporazumom je dogovoreno da se uspostavi komisija za istinu. Dogovoreno je da sve strane potpisnice imenuju po jednog člana komisije. Tako su sve strane koje su učestvovalе u sukobu, a to su u ovom slučaju bile različite političke i etničke grupe, imenovale po jednog člana komisije. To zapravo znači da su sve vođe različitih naoružanih grupa imale svoje članove komisije. To je za posledicu imalo komisiju od, čini mi se, 12 članova, od kojih su mnogi bili direktno osumnjičeni da su navodno počinili povrede ljudskih prava, što je rezultiralo time da niko nije želeo da saraduje sa tom komisijom. Međunarodna zajednica nije odvojila ni jedan cent za tu komisiju, niti su žrtve učestvovalе u njenim aktivnostima, a različite strane su bojkotovale jedna drugu u samoj komisiji. Zbog toga ta komisija u DRK nikada nije zaživela. Dakle, rizik se sastoji iz toga da preterana reprezentativnost može da utiče na osnovnu potrebu za individualnim ugledom i stručnošću. Ako izaberete reprezentativni pristup, a sve ukazuje na to da je neka forma reprezentacije u vašem slučaju neophodna – očigledno će biti lakše napraviti reprezentativan sastav ukoliko komisija ima više članova. Veoma teško je udovoljiti politici zasnovanoj na identitetu ukoliko imate samo tri člana komisije. To će biti lakše ako ih bude, recimo, 15. Kakva su razlika između

komisija koje broje samo tri člana, i komisija od 15 članova? Kakvi problemi će postojati u većim komisijama? Pored teškoća pri donošenju odluka i postizanju saglasnosti među članovima komisije, postoji još jedan očigledan problem – novac. Lakše je platiti tri člana komisije, nego njih 15. Pošto je položaj člana komisije prestižan, ali i veoma težak, on je obično i visoko plaćen. Članovi komisije u Južnoj Africi su zarađivali \$ 6,000 mesečno. Ako komisija ima 15 članova, samo njihove plate iznose \$ 90,000 mesečno. To je milion dolara godišnje u platama za članove komisije, ne računajući ostalo osoblje. Zamislimo sada da imamo sedam zemalja, i po dva člana komisije iz svake zemlje – znači, njih 14. Ukoliko svaka zemlja ima po tri člana, ukupno će ih biti 21, što znači \$ 126,000 mesečno, ili milion i po dolara godišnje, i to samo za plate članova komisije. To je, dakle, jedan dodatan problem. Ako želite da komisija bude reprezentativna, morate biti svesni da takva i sve druge odluke, imaju i određenu cenu.

Druga stvar o kojoj smo razgovarali je kako postići dogovor u vezi sa komisijom između sedam različitih zemalja istovremeno. **Kako će se različite zemlje složiti oko plaćanja troškova? Ko će finansirati tu komisiju?** Da li će svaka država plaćati isti iznos, ili će jedna plaćati više od druge? Da li su sve zemlje podjednako bogate? Dakle, ko će plaćati tih dvadesetak članova komisije, ukoliko ih bude toliko? Tih sedam država? Da li će svaka država plaćati samo svoje članove komisije, ili sve njih? Kao što vidite, tu postoji puno sitnih problema, i zato je pitanje sastava povezano sa mnogim drugim pitanjima. U vezi je sa načinom na koji se konflikt doživljava, sa objektivnošću koju želimo da ostvarimo kroz komisiju, sa konsenzusom kome težimo, ali takođe i sa nekim političkim odlukama oko uspostavljanja te institucije.

Treće pitanje kojim sam želeo da se bavim je pitanje ovlašćenja koja komisija treba da ima. Setićete se da sam rekao da komisija treba da utvrdi istinu o određenim činjenicama. Ona može biti pravna, istorijska, samo deskriptivna, ili da predstavlja kombinaciju svih tih pristupa. Ali, u svakom slučaju, komisija treba da utvrdi određene činjenice. Šta nam je potrebno kako bismo utvrdili činjenice u bilo kakvoj vrsti istrage? Potrebne su nam informacije, a to znači da su nam potrebni izvori informacija. Oni mogu biti raznih vrsta. Postoje svedočanstva, odnosno pojedinci koji su spremni nešto da kažu, postoje arhivski izvori, tj. dokumenti koji će nam nešto saopštiti, i zatim postoje materijalni ne-arhivski dokazi. Na primer, postojanje neke kasarne ili skladišta oružja može nešto da nam kaže. Sve to su izvori. Ako tražimo od komisije da utvrdi činjenice, toj komisiji će biti potrebno ovlašćenje da ostvari pristup svim tim različitim vrstama izvora informacija. To je suštinsko pitanje. **Dakle, prvo ovlašćenje koje komisija mora da ima je pristup izvorima. To znači da komisija treba da bude u stanju da intervjuiše ljude, i da može da pregleda arhive i posećuje razne lokacije.** Ne postoji komisija bez ta tri ovlašćenja. Ponoviću ta ovlašćenja, iako su prilično očigledna: intervjuisanje ljudi, pregled arhiva i poseta lokacijama. Te tri stvari su nešto što obično rade tužioci. Mi nismo obavezni da odgovaramo na nečija pitanja, osim ukoliko ta osoba nije tužilac. Ako vas ja pitam šta ste radili tokom rata, vi ne morate da mi odgovorite, jer sam ja običan građanin. Međutim, ukoliko bih bio tužilac, morali biste da imate advokata pored sebe. Zato komisija predstavlja jedan poseban mehanizam, kojim se određene funkcije koje se tradicionalno daju samo tužiocima ili sudskim telima, prenose na jedno *ad-hoc* telo – u ovom slučaju istražnu komisiju, ili komisiju za istinu, ili REKOM – kako

god se to zvalo. Tužiocima takođe imaju i ovlašćenja da pristupe, ili izdaju obavezujuće naloge da im se obezbedi pristup određenim izvorima, koji obično nisu direktno dostupni. Sve zemlje za koje znam imaju neku vrstu zakona o arhivama. Postoje nacionalne arhive, i postoje zakoni o tim arhivama, kojima se propisuje kako se državni podaci arhiviraju posle određenog vremena. Države takođe tipično imaju i zakone o slobodnom pristupu informacijama i transparentnosti, što znači da bi građani trebalo da imaju pristup državnim podacima. Istovremeno, sve države na svetu imaju i stavke o izuzecima od primene tih zakona. Oni su tipično sadržani u zakonima o nacionalnoj bezbednosti ili zaštiti privatnosti. Zato sve informacije u posedu države nisu uvek direktno dostupne, uglavnom na osnovu ta dva kriterijuma, ali ih može biti i više. Odluke o tome da je neka informacija relevantna za nacionalnu bezbednost obično donosi izvršna vlast, koja nikome ne obrazlaže zašto nešto smatra pitanjem od važnosti za nacionalnu bezbednost, dok o pitanjima zaštite privatnosti obično odlučuje sudska vlast. Zato, kada u vezi sa povredama ljudskih prava govorimo, na primer, o platnom spisku određene jedinice vojske koja je delovala na području na kom je počinjen neki masakr – sasvim je moguće da će ta informacija biti proglašena relevantnom za nacionalnu bezbednost, čak i onda kada je u pitanju neki apsurdan razlog, i kada ne postoji ništa što bi moglo da utiče na nacionalnu bezbednost, ukoliko bi se počinio izveli pred sud. U svakom slučaju, pretpostavićemo da je neka informacija proglašena relevantnom za nacionalnu bezbednost. Ko, normalno, prema ustavu ima ovlašćenje da ospori takvu definiciju? Sudija. **To znači da bi jedno od ovlašćenja komisije za istinu moglo da se sastoji od toga da se u njen sastav uključi sudija ili specijalni sudski predstavnik, koji bi zastupao komisiju kao neka vrsta sudskog organa, koji može da izdaje obavezujuće pozive ili naloge da se nešto pribavi ili učini dostupnim.** Liberijska komisija za istinu, koja je u mnogim svojim aspektima veoma problematična, imala je jednu veoma interesantnu karakteristiku. Kao članovi komisije, imali su privilegovani odnos sa jednim sudijom. Taj sudija je zapravo radio za komisiju, i izdavao je obavezujuće naloge u ime komisije. To je, dakle, jedna od mogućnosti – uključivanje ovlašćenja da se nešto zahteva od sudskih organa u samom mandatu komisije, kako bi sudije mogle da pokrenu postupak kojim bi se omogućio pristup materijalnim dokumentima koje komisija smatra potrebnim. Ovde je reč o dokumentima, ali je isti princip primenljiv i na svedočenja. Šta bi se dogodilo ako bi komisija pozvala nekog generala da svedoči, a on to odbije da uradi? Kako primorati nekog generala da se pojavi pred komisijom? Ili, šta se događa ako neki svedok ili osoba od značaja ne želi da se pojavi? Biće vam potreban obavezujući poziv. To nije nekakvo magično rešenje, što svako sa malo iskustva na polju ljudskih prava zna, jer, iako jeste moguće uputiti obavezujući poziv nekom počinioocu, on uvek može da se pojavi sa svojim advokatom i kaže da odbija da svedoči, na osnovu zakona o zaštiti od samo-optuživanja. To je takođe jedna od mogućnosti. Treća stvar se tiče posete lokacijama. Komisija bi, dakle, trebalo da bude u stanju da poseti sve lokacije u zemlji bez ikakvih prepreka. To pitanje se razlikuje od prva dva, jer, kao što je očigledno, neka masovna grobnica ne može da kaže komisiji da tu ne dolazi. Lokacija je uvek otvorena. Implikacija toga je potreba za nekom vrstom zaštite lokacija koje sadrže dokaze. U vašem slučaju, zbog nadležnosti Haškog tribunala, već postoji obilno iskustvo u pogledu zaštite lokacija, odgovornosti u vezi sa takvim lokacijama, itd. Međutim, opet, treba dotaći i ta pitanja, da bismo utvrdili kako se njima treba baviti. Znači, prvo ovlašćenje koje komisija treba da ima su te tri stvari: **komisija treba da može da traži**

svedočanstva, uz obavezujuće pozive ili bez njih, da zahteva saradnju državnih organa, i da bude u stanju da istražuje izvore informacija ili lokacije, kako bi prikupila potrebne dokaze. Ukoliko komisija nema ta ovlašćenja, onda ona ne može da sprovedi svoje aktivnosti, što je sasvim očigledno. Ta tri ovlašćenja mogu biti široka ili uska. Postoje komisije koje jednostavno nemaju ovlašćenje da upućuju obavezujuće pozive i naloge. One su u potpunosti zavisne od dobre volje svedoka ili pristanka države da otvori arhive. To zvuči veoma slabašno. Međutim, sve to, opet, zavisi od političkog okruženja. Peruanska komisija, kao što ste videli, ima veoma jednostavan mandat. Isto važi i za čileansku komisiju. Te komisije nisu imale bilo kakva kvazi-sudska ovlašćenja. Bile su veoma jednostavne, i u dekretima kojima su uspostavljene se govori samo o traženju saradnje, zaštite i informacija. Međutim, pošto su delovale u povoljnom političkom okruženju, osobama koje su bile u posedu nekih informacija je bilo veoma teško da odbiju da se pojave pred komisijom. Način na koji se ta ovlašćenja stiču može biti sudski, politički, ili čak diplomatski. To, opet, pokazuje koliko je važno imati dobre članove komisije – u suprotnom, ako imate očajne članove koji ne uživaju poverenje u društvu, ljudi sa takvom komisijom neće sarađivati doborovoljno. Ukoliko ljudi ne žele da sarađuju, moraćete da izdajete obavezujuće pozive, a ako to budete radili, kakva će situacija nastati? To će biti situacija potpunog legalističkog i sudskog haosa, i na taj način nećete stići nikuda. Zato je moje mišljenje da je bolje ne koristiti se obavezujućim pozivima, ili ih koristiti retko, samo onda kada su zaista neophodni. Dakle, prva grupa ovlašćenja je u vezi sa istragom koju članovi komisije treba da sprovedu.

Šta se događa kada komisija dobije informacije? Recimo da je neka komisija dobila obilje informacija, da ih ima u svojim rukama, i da sprema svoj izveštaj. U tom trenutku, članovi komisije bi mogli da shvate da imaju puno podataka koji su relevantni za sudske procese i istrage. Šta treba raditi u takvoj situaciji? Dodatna mogućnost je, dakle, doprinos komisije sudskim istragama. To znači da bi komisija trebalo da može sama da odluči šta da radi sa informacijama od značaja za sudske postupke. Opet, ponavljam da komisija nije organ tužilaštva. U nekim zemljama, a govorim Latinskoj Americi, kada tužilac dobije podatke o nekom krivičnom delu, obavezan je da otvori istragu. U nekim drugim zemljama, poput SAD-a, tužilac nije obavezan da pokrene istragu, jer američki tužioci mogu da pregovaraju sa počiniocima oko izjašnjavanja o krivici ili pružanja saradnje. Ne znam kakav je sistem kod vas, ali **komisija nije tužilaštvo, i zato nije nužno obavezna da odmah podeli svoje informacije sa sudstvom.** To je jedna veoma interesantna stvar, jer nije jasno da li bi komisija odmah trebalo da se obrati tužiocu, svaki put kada dobije nove informacije, ili bi trebalo da sačeka, a ja mislim da je to racionalnije rešenje - da sve prikupi, pripremi slučaj, i zatim se obrati tužilaštvu u vezi sa nekim zločinom. To je, dakle, još jedna opcija, tj. još jedno posebno ovlašćenje komisije. Moglo bi biti korisno ako bi ono bilo sadržano u zakonu ili dekretu kojim se komisija uspostavlja. U suprotnom, neće biti jasno kako komisija treba da postupa, i mogla bi da se nađe u sukobu sa sudskim organima. Na primer, međunarodni ili lokalni sudovi bi mogli od komisije da traže informacije o nekom slučaju. Ukoliko je komisija obavezna da ih obezbedi, to može uticati na njen kapacitet da sprovedi istragu. Ili, na primer, komisija može želeći da organizuje javno svedočenje nekih generala, ali bi sudovi tome mogli da se protive, jer su to, recimo, osobe od značaja za neki sudski postupak, na koji

bi njihova javna svedočenja mogla da utiču. Zato je to jedno veoma komplikovano pitanje, koje je u vezi sa sudskom procedurom, i neophodno ga je razrešiti.

Postoji još jedno bitno ovlašćenje, koje je u vezi sa zaštitom komisija od tužbi za klevetu. Sasvim je moguće da, ako se o tome ne razmišlja unapred, posle objavljivanja konačnog izveštaja i nalaza o krivici nekog pojedinca ili institucije – taj pojedinac ili institucija pokrenu tužbu protiv komisije. Ako komisija utvrdi da je neka partija odlučila da sprovede zločinačku politiku u vezi sa ratom, ili nešto slično, postavlja se pitanje da li ta partija i dalje postoji, što je vrlo verovatno. Ta partija bi mogla da tvrdi da je oklevetana, i podigne tužbu protiv komisije. Ako mislite da fantaziram, navešću vam primer iz Južne Afrike. Kada pogledate konačni izveštaj južno-afričke komisije za istinu, videćete da su mnoga poglavlja i stranice zatamnjene. Kada naiđete na stranu koja je potpuno crna – to znači da je doneta sudska odluka protiv komisije. Neke partije su se obratile sudu kada su saznale da su neki nalazi komisije nepovoljni za njih. Tvrdile su da takvi nalazi predstavljaju klevetu, utiču na njihovu reputaciju i kaljaju njihova imena, i zahtevale su od suda da zaštiti njihova prava, tako što će izbaciti takve nalaze iz izveštaja. Sud to može da odobri. U slučaju Južne Afrike, sud je upravo to i činio. Zato je južno-afrička komisija odlučila da objavi izveštaj u kom su se nalazili zatamnjeni delovi, kako bi bar na neki način moralno ponizila te partije, jer je bilo očigledno da su neke partije izdejstvovale potiskivanje delova koji su bili štetni po njihove političke interese. Zato, kao što vidite, zaštita članova komisije, u službenom i privatnom kapacitetu, takođe može biti neophodna. Protiv svih članova komisije u Peruu su podignute tužbe za klevetu nakon što je ta komisija završila sa radom. Protiv svih njih, a čak i protiv nekih članova osoblja. Neki generali su tvrdili da su uvređeni nalazima komisije, da oni u potpunosti predstavljaju klevetu, i da komisija zapravo štiti teroriste. Obratili bi se tužiocu, i pošto tužilac te zemlje nema ovlašćenje da ne pokrene postupak, već je obavezan da to učini – takvi postupci su bili pokretani, čak i u onim situacijama u kojima su bili zasnovani na lažnim tvrdnjama tih generala, i članovi komisije su bili izvođeni pred sudove, često ni zbog čega. Morali su da čekaju da sudija proglasi neki takav slučaj apsurdnim, poništi ga ili utvrdi da je zasnovan na lažnim premisama. Međutim, svo to može da traje i po godinu dana, uz pojavljivanje pred sudom svake nedelje, kako bi se takvi postupci konačno razrešili.

Dalje, imamo pitanje funkcionisanja komisije. Još jedno ovlašćenje koje je veoma važno, a posebno u vašem slučaju, je to da komisija može da radi nezavisno. **Ona treba da ima podršku i saradnju države, ali istovremeno treba da bude i nezavisna.** Zapravo, komisija treba i da izgleda kao nezavisna. Kako se to postiže? Pre svega, jasno treba naglasiti da je komisija nezavisna, da nije nikakvo ministarstvo države, niti kancelarija u okviru nekog ministarstva. Ona nije politički zavisna ni od predsednika republike. To pokreće jedno manje pitanje koje bih želeo da razjasnim. Kako bi rukovala javnim sredstvima, komisija treba da poštuje određene standarde odgovornosti i administracije sredstava, jer ona nije nevladina organizacija, već zvanična komisija koja raspolaže javnim novcem iz budžeta, koji je prikupljen porezom od građana. Tipično, te mehanizme administracije je moguće nametnuti samo komisiji koja je deo države. U vašem slučaju, pitanje je – kojih država? Ako pretpostavimo da ste postigli sporazum, i dalje je reč o državnom telu. Za sprovođenje aktivnosti komisije, potrebno je imati

budžet, isplaćivati plate, i trošiti sredstva za organizovanje javnih svedočenja. Zatim, obračun o tome treba da bude podnesen na uvid nekom javnom organu, kako bi se utvrdilo da nema zloupotrebe javnih sredstava. Zato je komisija funkcionalno povezana sa državom u vezi sa pitanjem raspolaganja novcem i administracije javnih sredstava. Ali, istovremeno, i to je problematičan deo – komisija ne treba da bude povezana sa državom u pogledu odlučivanja o tome kako da sprovodi svoju istragu. Država treba da vodi računa o tome da administracija sredstava komisije bude čista, ali ne sme da zadire u oblasti osmišljavanja i sprovođenja istrage. Kako to postići? Opet, to nije nemoguće. U mnogim državama postoje nezavisne institucije koje funkcionišu u okviru državnog aparata. Primer toga je kancelarija ombudsmana. Sve države bivše Jugoslavije imaju svoju kancelariju ombudsmana. Pomenuli smo to kada smo govorili o EU i standardima. Sve institucije ombudsmana funkcionalno su povezane sa državom. One moraju da se pridržavaju državne prakse u pogledu administracije sredstava i transparentnosti, ali su istovremeno i nezavisne. To je vrsta odnosa kome treba težiti. Zapravo, građani su u nekim zemljama izabrali da ne uspostave komisiju za istinu, već da ulogu komisije prenesu na kancelariju ombudsmana. To je još jedna opcija koju imamo. U Latinskoj Americi, postojalo je puno komisija u različitim oblicima. U slučaju Hondurasa, male zemlje u centralnoj Americi, ombudsman je bio taj koji je sprovodio istragu i objavio izveštaj. Dakle, ono što želite je da izveštaj sačini jedna nezavisna institucija, koja se generalno doživljava kao takva i uživa poštovanje u društvu. To je još jedno pitanje – nezavisnost. Oprostićete mi što ste stalno vraćam na tu temu, ali biće vam potreban novac. Pošto je reč o zvaničnoj komisiji, koju kao instituciju uspostavlja država, ona će sigurno na neki način biti finansirana javnim novcem. Ponekad se postavlja pitanje da li javna institucija ima pravo da prikuplja dodatna sredstva, i iz kojih izvora. Tipično, to ne predstavlja problem, ali nisam siguran kako stvari stoje u vašem slučaju, i to je nešto što treba istražiti. Obično, recimo, ministarstvo obrazovanja ima svoj budžet u okviru nacionalnog budžeta ali, što je opet tipično, to ministarstvo može da se obrati, recimo, Svetskoj banci, i dobije od nje donaciju za kompjutere u školama. To je sasvim moguće pod određenim okolnostima. Tako komisije, ukoliko ne žele da budu potpuno zavisne od državnog budžeta koji im je dodeljen, moraju da budu u stanju da same prikupljaju sredstva, što znači da članovi komisije treba da imaju mogućnost da putuju u donatorske zemlje, ili da se obrate donatorskim ili filantropskim institucijama kako bi dobile dodatna sredstva. To je nešto što treba uključiti. U suprotnom, komisija će u potpunosti zavisiti od budžeta, a u vašem slučaju, to je sedam različitih nacionalnih budžeta. To deluje veoma komplikovano.

Nisam pomenuo još jednu stvar, jer mi se činilo da je očigledna, a to je da **komisija treba da ima ovlašćenje da sama objavi svoj izveštaj**. To deluje veoma očigledno, ali potrebno je navesti čak i činjenicu da će komisija objaviti izveštaj. Neke komisije za istinu su samo predale izveštaj predsedniku, koji je onda odlučivao šta sa njim da uradi, i to može da bude problem. Pretpostavimo da REKOM preda svoj izveštaj šestorici predsednika, i da njima prepusti objavljivanje. Oni će to uraditi onda kada im bude odgovaralo - možda šest godina kasnije, a možda i neće moći da postignu dogovor među sobom, pa ga uopšte neće ni objaviti. Zato treba da razmotriti osnovno ovlašćenje komisije da sama objavi svoj izveštaj, da ga okači na svoju internet stranicu, ili napravi nekakvu publikaciju. U slučaju Perua, mi smo naš izveštaj predali predsedniku, ali smo

istovremeno postavili čitav izveštaj i na našu internet stranicu, tako da je svako u zemlji i svetu mogao da ga vidi. Isto se odnosi i na brojne druge aktivnosti komisije. Na primer, komisija može biti ovlašćena da sprovodi javne aktivnosti. To možda opet zvuči besmisleno, ali neke komisije, zapravo sve inicijalne komisije pre južno-afričke, obavljale su svoje aktivnosti na privatan i poverljiv način. Nije bilo javnih svedočenja. Tek sa južno-afričkom komisijom, počela su da se organizuju saslušavanja i intervjui svedoka pred publikom ili na takozvanim javnim svedočenjima. Zato ćete možda želeti to ovlašćenje za svoju komisiju, kako bi mogla da organizuje javna svedočenja. Zašto su javna svedočenja važna? Zato što ona mogu da imaju ogroman uticaj. To su, dakle, mogućnosti u pogledu ovlašćenja. Pored toga, treba razmisliti i o eventualnim ovlašćenjima koja bi mogla da budu problematična, ili da protivreče ovlašćenjima drugih institucija.

Jedno drugo pitanje, u vezi je sa prikupljanjem sredstava i onome o čemu sam govorio ranije. Ukoliko komisija pribavlja sredstva od donatora, pitanje je kako će se to odraziti na percipirani legitimitet komisije, jer bi ljudi mogli da pokrenu to pitanje, što je često slučaj sa nevladinim organizacijama koje prikupljaju sredstva od donatora? U Africi bi ljudi rekli da je takva komisija pod uticajem zapadne politike i da predstavlja pokušaj neokolonizacije. Isto važi i za Latinsku Ameriku, i to je, u osnovi, jedan rizik koji nije moguće potpuno izbeći. Uvek će postojati neka perspektiva iz koje će zastupnici nekažnjivosti i protivnici komisije nalaziti izgovor za napade na nju. Vlade obično nisu u stanju da obezbede sav novac koji je komisiji potreban, a takođe je činjenica i da, ukoliko su komisiji potrebna dodatna sredstva, sam čin traženja novca od vlasti, ponovo pokreće pitanje nezavisnosti komisije. Vi se nećete jednostavno obratiti ministru i tražiti dodatnih milion dolara, već ćete to morati da obrazložite time da ste, na primer, došli do nekih novih važnih informacija, ili da ste odlučili da vam je potrebno da prikupite još, recimo, 300 svedočanstava generala, i da zato morate da isplatite dodatne plate za koja nemate dovoljno sredstava. Ministar će tražiti da mu to detaljno obrazložite. Savršeno je moguće da, kada se obraćate državi, iskrasne puno nepredvidivih problema. Traženje novca je uvek problem, bez obzira da li je reč o državi, međunarodnom ili nezavisnom donatoru. Neko će uvek tvrditi da u vezi sa tim pitanjem postoje zloupotrebe, koje će se navodno otkriti kada se utvrdi poreklo novca. Međutim, postoje načini da se taj rizik bar malo umanji, mada ne mislim da ga je moguće potpuno isključiti. Prva stvar je to da komisija mora da se pridržava veoma čiste i transparentne administrativne prakse. Na primer, komisija može da odluči da na svojoj internet stranici objavi iznose plata svih članova komisije i osoblja, od predsednika komisije do portira. To bi mogla da bude jedna od mera kojom se ostvaruje transparentnost. Zatim bi mogla da obelodani i podatke o tome na šta troši svoj novac, bez obzira na njegovo poreklo. Sve što se skriva otvara prostor za napade na komisiju, jer su oni zasnovani na nedostatku transparentnosti. Ponekad će vam možda biti potreban i neki spoljni finansijski organ, koji bi rukovao novcem komisije. Neke zemlje su suočene sa veoma komplikovanim i siromašnim institucionalnim okolnostima, i nisu u stanju da rukovode svojim finansijama. Na primer, u Siera Leoneu, u zemlji koja je bila potpuno razorena ratom, UNDP je rukovao novcem komisije. Ja znam da je UNDP jedna poštena institucija, ali ponekad ljudi vide u njoj problem. Međutim, u slučajevima kao što je Siera Leone, gde postoje takve poteškoće, ta institucija se pokazala veoma korisnom, jer su na taj način dobili spoljnog administratora koji je

ulivao poverenje, i bio u stanju da uradi nešto za šta država nije bila sposobna. To je takođe jedna od mera koje može doprineti transparentnosti. Drugo, potrebno je obelodaniti listu svih donatora, čak i onda kada se čini da bi neprijatelji komisije to mogli da iskoriste, jer komisija na taj način pokazuje da nema šta da krije. Na primer, komisija je dobila tri miliona dolara od Sorosa. To neće predstavljati problem ukoliko se sporazum o donaciji obelodani, na osnovu čega bi se videlo da nema nikakvih uslovljavanja komisije ili uticaja na nju. Sve to je sasvim moguće. Međutim, opet, mislim da je jedina stvar koju možete da uradite to da doprinesete transparentnosti komisije, kako biste bili u boljem položaju da odgovorite na napade kada do njih dođe, jer će se to svakako desiti.

Sada ćemo se na kratko pozabaviti radom mog kolege Bogdana Ivaniševića, koji se bavi jednom veoma interesantnom komparativnom analizom efekata i postignuća 12 različitih komisija. Mislim da bi bavljenje efektima komisija kroz taj rad predstavljalo logičan zaključak ovog predavanja. Počeli smo raspravom o očekivanjima koja prate komisije i njihovim funkcijama, i zatim smo istražili kako ta očekivanja formiraju funkcije koje želimo da pripišemo komisiji. Zatim smo govorili o instrumentima koji su potrebni za ostvarivanje tih funkcija, i zato mislim da bi bilo logično da se sada bavimo onim što realno možemo očekivati od komisija, odnosno načinima na koje su komisije uticale na društva u vezi sa funkcijama koje je trebalo da ostvare. **Mislim da ne treba ni na koji način da sugerišemo da su se sve komisije za istinu pokazale uspešnim, niti da su njihove preporuke bile implementirane automatski.** To, očigledno, ne izgleda tako. To kažem zato što smo danas pomenuli mogućnost da preporukama komisije damo neku vrstu obavezujućeg karaktera, kako bi, recimo, preporuke REKOM-a ili bilo koje druge istražne komisije, ostvarile neku vrstu stvarnog efekta na politički život zemlje. Očigledno je da su efekti komisija i implementacija njihovih preporuka dve različite stvari. Objasniću vam zašto je to tako. Komisija za istinu uglavnom obavlja svoje aktivnosti tokom više godina, recimo, dve godine. Tokom te dve godine, ona sprovodi brojne procese - javne aktivnosti i svedočenja, memorijalizaciju, pisanje izveštaja i brojnih radova, intervjuisanje i mobilizaciju žrtava... Tokom čitavog svog rada, komisija za istinu je zapravo u interakciji sa društvom. Na taj način, ona stvara određene vrste očekivanja, zabrinutosti, interesovanja, dakle, reakcije. To je sastavni deo rada komisije za istinu. Funkcije komisije, onako kako su sadržane u njenom mandatu, obično nisu toliko usredsređene na čitav taj proces. Mandati se obično bave krajnim ciljevima, nalažući komisiji da sačini izveštaj, razjasni sudbinu nestalih osoba, i, generalno, obrazuje društvo o tome šta se zapravo dogodilo. Međutim, od uspostavljanja komisije do trenutka u kom je ona ostvarila određene efekte odvijaju se svi ti procesi, koji zapravo i ostvaruju te efekte. Zato obično govorim o efektima konačnog izveštaja ili proizvoda komisije, ali i efektima čitavog procesa. Mislim da je korisno shvatiti komisije na takav način. To podseća na priču o demokratiji. Efekti demokratskog poretka ne ogledaju se samo u tome da se svakih četiri ili pet godina održavaju izbori, odnosno u imenovanju pojedinaca na državne položaje demokratskim putem – već se, takođe, ogledaju i u svemu što se odigrava u međuvremenu, što je, zapravo, pravo merilo toga da li demokratija zaista postoji ili ne. Reč je o činjenici da građani učestvuju u javnoj debati, zahtevaju određena prava i o njima pregovaraju na demokratski način. Ista stvar se događa i kod komisija za istinu. Iako je tačno da će glavna postignuća biti ostvarena tek po objavljivanju konačnog izveštaja i proizvoda komisije, takođe je tačno i da će u

međuvremenu, ukoliko je komisija organizovana na smislen način, biti ostvareni određeni efekti, zasnovani na interakciji komisije sa društvom. Šta, dakle, komisije zapravo rade? **Njihov rad se sastoji, između ostalog, i iz toga da obezbeđuju žrtvama javni prostor i javnu platformu.** Komisije prikupljaju svedočanstva primarno od žrtava, jer su žrtve te koje zapravo žele da svedoče. Oni koji ne žele da svedoče, uglavnom nisu žrtve, već upravo oni koji se najviše plaše utvrđivanja odgovornosti za događaje koje komisija istražuje. Žrtve su, ponavljam, obično spremne da svedoče, i komisija, omogućavajući im da to i urade, zapravo ojačava njihov položaj. On žrtvama otvara prostor u javnoj sferi, daje im mogućnost da svedoče i komuniciraju sa čitavom javnošću, a to zaista nije mala stvar. U zemlji kao što je moja, u kojoj većina žrtava potiče iz starosedelačkih, seljačkih zajednica, uglavnom iz najsiromašnijih brdskih regiona – činjenica da im je pružena mogućnost da svedoče pred komisijom, koja ih tretira sa dužnim poštovanjem, uz direktne televizijske i radio prenose u udarnim terminima, zaista je u velikoj meri doprinela jačanju položaja tih zajednica. To je primer efekta koji je ostvaren kao posledica procesa. U Peruu, mandat naše komisije je sadržao i davanje preporuka u vezi sa reparacijama. Pošto nismo znali kakvu vrstu reparacija da predložimo, morali smo da pokrenemo proces konsultacija. Komisija je organizovala brojne sastanke sa udruženjima žrtava, kako bi utvrdila koji je najbolji način za pružanje reparacija žrtvama. Zbog svega toga, i kao posledica poziva komisije žrtvama da svedoče, nastala su brojna udruženja žrtava. Na početku našeg rada, postojalo je svega šest ili sedam priznatih udruženja žrtava u čitavoj zemlji. Na kraju, bilo je oko 200 takvih udruženja, i sva ona su nastala kako bi učestvovala u dijalogu sa komisijom za istinu. Činjenica da širite informacije o pravima, takođe ima i značajan efekat na obrazovanje javnosti. Na taj način čitav proces ostvaruje određene efekte. Krajnji proizvod komisije, obično u formi konačnog izveštaja, takođe će ostvariti određene efekte. **Konačni izveštaj je publikacija kojom komisija jednostavno utvrđuje činjenice o onome što se dogodilo. Međutim, komisije daju i političke preporuke koje su zasnovane na tim činjenicama.** U klasičnim slučajevima, komisije su davale preporuke u brojnim oblastima. Davale su preporuke u vezi sa sudstvom i reparacijama, što znači da su predlagale pokretanje sudskih postupaka i reparacije za žrtve. To je jedna grupa preporuka. Druga grupa se sastoji iz preporuka u vezi sa institucionalnim reformama. Tako su razne komisije, na primer, predlagale reformu policijskog aparata, u onim slučajevima u kojima je utvrđeno da je policija bila jedna od institucija koje su odgovorne za povrede. Isto tako, predlagale su i reforme bezbednosnog sektora, ili reforme sudstva, a u nekom slučajevima i reforme školstva i obrazovanja. Te vrste preporuka se daju na kraju rada komisije. Međutim, komisije će svakako ostvariti određene efekte, bez obzira da li su oni posledica samog procesa, ili krajnjeg proizvoda komisije. Mislim da Bogdan u svom radu, oslanjajući se na informacije o brojnim komisijama, veoma ubedljivo zastupa stav da su komisije, generalno posmatrano, bile prilično uspešne u pokretanju javnih pedagoških procesa i procesa javnog obrazovanja. Takvi procesi su se odigrali upravo zato što komisije, sve češće i u sve većoj meri, svoje aktivnosti sprovode javno. Pre južno-afričke komisije, većina komisija Latinske Amerike je svoj posao obavljala na privatn i poverljiv način. Posle Južne Afrike, sve komisije su počele da rade javno. Time su zapravo primorale javnost da uči. Čak i ako bi neko promenio kanal, ne bi mogao da ne čuje o tome šta se događa pred komisijom. Tako su komisije bile uspešne bar u informisanju ljudi, jer uvek postoje delovi društva koji ne znaju šta se dogodilo, čak i onda kada smo mi, koji se

bavimo ljudskim pravima, ubeđeni da svi to znaju. To posebno važi za mlade, koji često ne misle da treba da saznaju o događajima koje komisija istražuje, jer su se oni odigrali kada su bili deca, ili pre nego što su se uopšte i rodili. Tako uvek postoje određeni sektori društva koje treba informisati, i komisije za istinu su obično to bile u stanju da postignu. Zatim, postoje sektori koji znaju šta se dogodilo, ali to tumače na različite načine, koji ponekad opravdavaju počinjene zločine. Zato komisije za istinu ponekad pokušavaju da predoče činjenice na način koji isključuje mogućnost takvog opravdavanja zločina. Na primer, u Južnoj Africi, svi su veoma dobro znali da je postojao pokret otpora aparthejdu, i da su počinjeni brojni zločini sa obe strane. Svi su to znali, ali je uvek neko drugi bio odgovoran za te zločine. Tokom rada komisije, počinioци su, kao pojedinci sa konkretnim likom i identitetom, priznavali svoje zločine, i to je bilo od ogromnog uticaja u belaćkim zajednicama Južne Afrike, jer odjednom više nije bilo reči o nekim bezimenim institucijama ili tajnim aparatima koji su počinili te zločine, već o živim, stvarnim ljudima. Poruka je bila da su te zločine počinili konkretni pojedinci, a ne čitava jedna rasa. Taj proces jasnog utvrđivanja individualne odgovornosti je neophodan za ostvarivanje pravde. **Želim da podvučem te dve stvari. S jedne strane, želimo da obrazujemo javnost, a posebno ljude koji ne znaju ništa o svemu što se dogodilo, poput mladih, ali, s druge strane, želimo i određenu potvrdu, kako bi čak i oni koji već znaju, shvatili da je to što se dogodilo bilo pogrešno. To se, dakle, postiže potvrdom da je u pitanju nešto pogrešno, što nikada nije smelo da se dogodi.** Neke države su, kao posledica rada komisija za istinu, uputile i izvinjenja žrtvama. Izvinjenja su oblik simboličnog priznanja da je nešto pogrešno. To je simboličan vid reparacija. Neku ljudi će reći da je u pitanju jedan veoma bedan oblik reparacija, ali svi kojima su takva izvinjenja upućena, znaju da su čak i takve, simbolične reparacije – ipak reparacije. Potvrda da je nešto bilo pogrešno je veoma važna, jer oduzima politički prostor naracijama koje opravdavaju i poriču zločine. Pomenuo sam Kanadu malo pre. Prošle godine, kanadska vlada se javno izvinila svojoj starosedelačkoj populaciji zbog povreda i zlostavljanja u indijanskim rezidencijalnim školama. Pošto je kanadski sistem parlamentarni, to je urađeno na posebnoj sednici parlamenta, na kojoj je kabinet, predvođen premijerom, pročitao izjavu izvinjenja pred predstavnicima udruženja žrtava, koji su bili pozvani da prisustvuju tom zasedanju. Premijer Harper je pročitao tu izjavu, koja je sadržala reči „oprostite nam za sve što se dogodilo” na svim starosedelačkim jezicima, uputio je žrtvama izvinjenje, i dao je reč predstavnicima svih partija, koje su se, opet, izvinile žrtvama, a zatim su i žrtve dobile priliku da o tome govore. Možda ćete pomisliti da izvinjenja nisu dovoljna. Ona zaista nisu dovoljna, ali jesu neophodan deo procesa. Neke komisije su uspele da ostvare taj neophodan stepen spremnosti da se zločini priznaju i zatraži oprostaj od žrtava zbog povreda koje su im nanete u prošlosti. Tu postoji jedna stvar u vezi sa kojom bi neka balkanska komisija mogla da se razlikuje od komisija u ostalim delovima sveta. Vidite, na drugim mestima u svetu, komisije su tipično uspostavljane zato što nije bilo mogućnosti za pokretanje sudskih postupaka. Nije bilo sudova pred kojima bi bilo moguće krivično goniti počinioce. U slučaju Balkana, već dugo imamo neka iskustva sa međunarodnim suđenjima, a u poslednje vreme i sa procesima pred lokalnim sudovima. Zato to predstavlja *ad-hoc* slučaj, u kom je već ostvarena ili se ostvaruje određena mera pravde za žrtve. Zato biste mogli da se zapitate da li vam je komisija uopšte i potrebna, jer je do istine moguće doći i pred sudom. U vezi sa tim postoji više pristupa i argumenata. Za početak, stav da je saznavanje istine zapravo

posebno pravo je sve zastupljeniji, i sve češće ćete nailaziti na uverenje da sudski sistem i sudovi, mogu da utvrde određene aspekte istine, ali nikako sve. Ono što sudovi obično rade, svodi se na utvrđivanje činjenica u skladu sa sudskom procedurom. Pred sudom se utvrđuju činjenice koje je moguće dokazati. Takve činjenice su obično jedan mali deo ukupnih činjenica o svemu što se dogodilo. Na primer, sud vam neće ponuditi istorijsko tumačenje. Takođe, sud neće, osim ukoliko nije reč o građanskoj parnici, dati procenu o šteti koju su žrtve pretrpele. Krivični procesi se time ne bave. Oni se tiču krivične odgovornosti. Međutim, komisije to mogu da urade. One su u stanju da odu i korak dalje od utvrđivanja činjenica. **Komisija je u stanju da primi i sasluša ljude, i da potvrdi iskustva koja su proživeli, na način na koji sudovi to ne nikada neće moći da postignu.** Daću vam jedan primer. Pred južno-afričkom komisijom je bilo puno slučajeva u kojima nije bilo jasno ko je počilac, a ponekad nije bilo dovoljno dokaza ni da bi se utvrdilo da je zločin zaista počinjen, niti da odgovornost snosi neka konkretna strana u sukobu. Opisacu vam jedan takav slučaj, a bilo je puno sličnih. Tiče se jednog anti-aparthejskog aktiviste po imenu Sifigo, iako nisam sasvim siguran da se baš tako zvao. Mislim da je njegovo ime duže, ali ćemo ga za sada zvati Sifigo. On je bio jedan mlad student, i aktivista u borbi protiv aparthejda. U jednom trenutku ga je kidnapovala policija, ali je posle nekog vremena bio pušten na slobodu. Kada je oslobođen, počeo je da ispoljava simptome ekstremne slabosti i debilitacije, pa je o njemu morala da se brine njegova majka. Dok se starala o njemu, primetila je i da mu opada kosa. Ona je tu kosu sakupila i sačuvala. Posle nekog vremena, on je ponovo kidnapovan, i niko ga više nije video. Njegova majka je bila sigurna da je on bio otrovan tokom prvog zatvaranja, jer je tokom aparthejda bilo puno takvih slučajeva trovanja aktivista, a često su korišćeni i lekari tokom mučenja zatvorenika. Tako je ona otišla pred komisiju, i svedočila je sa kosom svog sina u ruci. Pred sudom, takvi dokazi ne bi bili prihvatljivi, jer nisu prikupljeni u skladu sa sudskom procedurom. Kosu nije prikupio tužilac, niti je ona prošla kroz laboratorijsku analizu, već ju je majka jednostavno pokupila sa kreveta svog sina. Ta kosa je očigledno bila dokaz, ali na osnovu takvih dokaza nije moguće pokrenuti sudski postupak. Međutim, komisija za istinu je bila u poziciji da potvrdi priču te majke. Iako nije mogla da proglasi kosu sudski validnim dokazom, bila je u stanju da potvrdi očiglednu istinitost patnje koju je majka proživela, i činjenicu da njenog deteta više nema. Tako, vidite, komisije obično proizvode određenu potvrdu, koja prevazilazi ono što mogu da učine sudovi. Čak i slučajevima kao što je jugoslovenski, u kojima je istina u određenoj meri utvrđena pred sudom, postoje situacije koje sadrže i neku drugu vrstu istine, koja tek treba da bude otkrivena i potvrđena. Mislim da sam pre nekoliko meseci u Beogradu pomenuo slučaj kojim se bavila naša, peruanska komisija. Posetili smo jedan mali rudarski grad, u kom je nasilje tokom rata bilo veoma rasprostranjeno. Jedna žena je došla na javno svedočenje, i rekla nam je da je njen muž nestao. Niko nije video šta se dogodilo, tako da se nije znalo koja strana je odgovorna – *Blistava staza* ili vojska, jer su obe strane odvodile ljude, kojima se od tada gubio svaki trag. Pošto je njen muž radio za jednu privatnu kompaniju, mogao je da bude meta obe strane. Mogao je da bude meta vojske, jer je ona mrzela sindikate, a on je bio član jednog sindikata, ali je mogao da bude i žrtva *Blistave staze*, jer je radio za privatnu kompaniju. Oba scenarija su bila moguća. Ta žena je došla pred komisiju i rekla da ima dokaze da je njen muž odveden. Rekla je da joj se muž obraća u snovima od kada je nestao. U tim snovima joj je rekao da su ga odveli, i ohrabrivao je da nastavi da živi. Ona je, posle njegovog nestanka, htela da izvrši

samoubistvo i ubije svoju decu, jer nije mogla da ih prehrani. Živela je u ogromnom siromaštvu, i do tada ih je sve zajedno izdržavao muž. Kada je nestao, nije više imala razloga da živi, i bila je spremna da ubije sebe i svoju decu. Taj san je bio jedina stvar koja je održala u životu. Da se ta žena obratila tužiocu i rekla da zna da je njen muž odveden jer je sanjala o tome, očigledno ne bi mogla da pokrene sudski postupak. Međutim, komisija za istinu joj je dala prostor da govori pred drugima i bude saslušana, i pružila joj je neku vrstu solidarnosti. Niko je nije tretirao kao da je luda. Doživljavali smo je kao žrtvu koja je uspela da preživi, kao osobu koja ima puno pravo da govori o svojim snovima, koje je komisija, kao jedna državna institucija, shvatala veoma ozbiljno. Zašto da ne? Zar duševna nega nije osnovno ljudsko pravo? Vidite, **komisije mogu da ostvare i takav efekat, da na neki način ojačaju žrtve, tako što će im se obraćati s poštovanjem, i pružiti im priliku da kažu javnosti šta im se dogodilo.** Komisije takođe daju i brojne preporuke u vezi s političkim merama, kao što sam pomenuo ranije. Mogu da preporuču reformu vojnih snaga, obrazovnog ili sudskog sistema, itd... Takve preporuke u ogromnoj meri zavise od političke spremnosti i uslova na koje komisija ne može da utiče. Vlade se menjaju, kao i odnos snaga u parlamentu. Političko okruženje u kom je komisija uspostavljena, nije isto ono okruženje u kom će komisija završiti svoj posao. Zato implementacija preporuka ni na koji način nije garantovana. Sve u velikoj meri zavisi od političke evolucije zemlje. Preporuke su oblast u kojoj komisija ne može da kontroliše okruženje, i zato mora da donese jasnu odluku o svojim ambicijama u pogledu preporuka koje želi da uputi. Ukoliko su preporuke komisije preterano ambiciozne, otvara se mogućnost da ne budu implementirane. Sa druge strane, ukoliko su preporuke komisije veoma neambiciozne i lake, one će možda biti implementirane, ali neće dovesti i do kakve promene. Zato je veoma važno pronaći odgovarajuću ravnotežu u trenutku kada se procenjuje kako komisija treba da utiče na institucionalne reforme. Tako možete da procenite da li je komisija bila uspešna ili ne - ispitujući podršku javnosti komisiji nakon što je ona završila sa radom. Po završetku rada komisije, biće puno sektora u društvu koji će biti besni zbog obelodanjivanja istine koju je komisija utvrdila, i u tim sektorima će se čuti puno ružnih reči o njoj. Zato ćete želeći da saznate šta javnost generalno o tome misli. Bogdanov rad pokazuje da je u većini zemalja koje su uspostavile svoje komisije – ostvaren pozitivan efekat za većinu stanovništva, i da ono u tim zemljama podržava komisiju i njen rad. Čak i u onim zemljama u kojima postoji velika polarizacija, ljudi generalno veruju da je saznavanje istine imalo važan i pozitivan efekat. Opet, ponavljam, pokušao sam da sva ta različita pitanja povežem na neki logičan način, tako što sam počeo od očekivanja, da bih, preko funkcija i mehanizama za njihovo ostvarivanje, stigao do konkretnih rezultata i efekata komisija.

Postoji još jedno pitanje za koje mislim da je veoma važno, i ono se tiče interakcije komisije sa sudovima. Pomenuli smo to malo ranije. Taj odnos nije jednostavan, i važno je da od samog početka bude jasan. **Jedna oblast u vezi sa tim, u kojoj su komisije dala značajan doprinos, je borba protiv nekažnjivosti.** Za to postoje brojni razlozi. Prvo, nekažnjivosti obično pogoduje neznanje ili nedostatak interesovanja. Društva često imaju druge velike probleme - na primer, ekonomska kriza ili nezaposlenost - i zato ne žele da se bave zločinima koji su počinjeni pre 10, 15 ili 20 godina. Komisija za istinu, time što te zločini čini vidljivim u javnosti, zapravo menja klimu i okruženje u javnosti, čime olakšava krivično gonjenje. Opet, u vašem slučaju, u slučaju bivše Jugoslavije,

sudovi su već uradili nešto po tom pitanju. Ali, u većini slučajeva, situacija ne izgleda tako, jer se sudovi bave samo malim delom svega što se dogodilo. U svakom slučaju, **komisije obično olakšavaju ostvarivanje krivične pravde, time što to pitanje čine prihvatljivijim u javnosti. Komisije takođe mogu da doprinesu i ponovnom otvaranju nekih sudskih postupaka.** To se često događalo u Latinskoj Americi, jer su neki slučajevi koji su izneti pred komisiju pre toga bili obuhvaćeni amnestijama. Tako je bilo puno primera u kojima bi vojne diktature, koje su bile na vlasti u sedamdesetim i osamdesetim godinama, donosile zakone o amnestiji za zločine koje su same počinile, često u ime nacionalnog pomirenja i harmonije. Čak i u zemljama u kojima nije bilo amnestija, postojala su montirana suđenja - na primer, suđenja pred vojnim sudovima, pred kojima nije bilo moguće ostvariti pravdu za žrtve. Takvi sudovi su često bili mehanizam za prikrivanje odgovornosti. Tako postoji puno primera, ponavljam – puno primera, u kojima su komisije za istinu dovele do erozije legitimnosti vojnih sudova i amnestija. Zapravo, kada pogledate neke komisije, poput komisija u Gvatemali ili Peruu, videćete da su one istraživale ne samo zločine, već i postupanje sudova u vezi sa tim zločinima. Te komisije su pokazale da je, pored samih zločina, postojala i sudska nekažnjivost, i to je doprinelo ponovnom pokretanju nekih postupaka, koji su prethodno bili obuhvaćeni amnestijama, ili *de facto* amnestijama skrivenim u sudskim mehanizmima. Takve stvari su se često događale. Sada, to ne znači da komisije nemaju mane. Naprotiv, imaju ih. One mogu biti deo društvene stvarnosti koja je postojala u trenutku u kom je komisija uspostavljena. Na primer, komisija za istinu u Čileu je imala veoma ograničen mandat. Razlog tome je bila politička klima u Čileu neposredno posle pada vojnog režima, jer vojska nije želela komisiju za istinu. Zato je činjenica da su ipak uspeli da se izbere za svoju komisiju, sama po sebi predstavljala napredak u Čileu 1990. godine. Pinochet tada više nije bio predsednik, ali je i dalje bio vrhovni zapovednik oružanih snaga. Štaviše, taj bivši diktator je komandovao vojskom još sedam dugih godina. U tom trenutku, sve što su Čileanci mogli da urade je da uspostave komisiju. To je u Čileu dovelo do toga da, na primer, sve žrtve torture ne budu obuhvaćene mandatom. Tek 10 godina kasnije, 2000. godine, Čile je uspostavio drugu komisiju, koja se bavila slučajevima torture koja nije dovela do smrti. Setićete se da sam pomenuo da se prva čileanska komisija bavila samo slučajevima torture koja je izazvala smrt žrtve, pa je zato, 10 godina kasnije, uspostavljena ta druga komisija, koja se bavila ostalim slučajevima torture. To me dovodi do jedne veoma važne stvari. Pitanje utvrđivanja istine i doprinosa borbi protiv nekažnjivosti, ne rešava se kratkoročnom strategijom i taktikom. Ono zahteva dugoročnu, stratešku viziju. U Čileu je, od trenutka kada je Pinochet pao sa vlasti, bilo potrebno da prođe osam godina kako bi on bio izveden pred sud. Do njegovog hapšenja je došlo tek pošto je u svojoj aroganciji odlučio da otputuje iz zemlje. U tom trenutku, svi su time bili iznenađeni. Mislim da se niko u njegovoj situaciji ne bi usudio da ode van zemlje. Pinochet je, po povratku u Čile, proveo ostatak svog života pred sudom. Međutim, nije suđeno samo Pinochetu, već je optuženo i oko 400 visokih oficira čileanske vojske, i mnogi od njih su i danas u zatvorima. Velikom broju njih se i dalje sudi, tako da, ponavljam, nije reč samo o Pinochetu. Sve to se dogodilo posle jednog veoma dugog procesa, i strpljivog čekanja da se ostvare svi neophodni preduslovi. Čileanci nisu odlučili da ne rade ništa dvadesetak godina, i da onda eventualno nešto pokušaju, već su se borili tokom celog tog perioda. Zbog svega toga je sudski sistem Čilea danas takav kakav jeste. Dakle, mane i ograničenja će postojati, ali jedini način da

se to prevaziđe podrazumeva dugoročnu viziju i strategiju borbe protiv nekažnjivosti. Zapitajte se šta su enklave nekažnjivosti u vašim zemljama. U kojim sektorima očigledno postoji nekažnjivost? Da li je moguće boriti se protiv svih njih istovremeno, ili treba početi samo od nekih pitanja, slučajeva ili političkih partija? Kakva je vaša dugoročna strategija? To su ključna pitanja. Sa druge strane, bićete suočeni sa brojnim opasnostima i rizicima tokom čitavog tog procesa. Pošto komisija za istinu, pre svega, podrazumeva komunikaciju sa čitavim društvom, zasnovanu na argumentima i informacijama, odnosno njihovom širenju i tumačenju – ona će od samog početka biti suočena sa brojnim opasnostima. **Najveća opasnost bi bila situacija u kojoj komisija ili civilno društvo nemaju dovoljno ubedljive argumente, kojima bi se suprotstavili revizionizmu zastupnika nekažnjivosti. Ukoliko komisija za istinu samo utvrdi činjenice, ali ne iznese i ubedljive moralne argumente, naučnu i pravnu analizu situacije – te činjenice bi u javnosti mogle da se predstave i tumače na pogrešan način, a nalaze komisije bi bilo moguće izobličiti.** Kao što sam već rekao, u Čileu čak i desničarske pristalice Pinocheta prihvataju činjenicu da je bilo ubistava, ali ih neki od njih opravdavaju. Oni će reći da je takvih ubistava bilo samo oko 2,000, i da to u poređenju sa Gvatemalom, gde je bilo 100,000 žrtava, ili Peruom, sa 68,000 žrtava, ne izgleda tako strašno. Spremni su to da predstave kao cenu koju je bilo neophodno platiti, kako bi se zemlja spasla od komunizma. Dakle, postoje brojne opasnosti, i poricanje zločina i revizionizam su uvek prisutni, ne samo tokom rada komisije, već i posle toga. Komisije se bave veoma komplikovanim pitanjima, poput nasilja, i ta pitanja uključuju argumente, informacije, glasove žrtava, i još puno toga. Zato su potencijalni rizici u komunikaciji sa društvom ogromni, i oni takođe moraju biti deo dugoročne strateške procene Koalicije za REKOM. Još jedna od opasnosti pri radu komisije za istinu sastoji se i u tome da ponekad, iako imate najbolje namere, možete ponovo da traumatizujete žrtve. Ukoliko komisija ne obraća dovoljno pažnje na stvarni položaj žrtava, na primer, majki, koje su bile izložene jezivim traumama, ona rizikuje da ponovo otvori njihove rane, koje će zbog toga ostati nezalečene, a to ne bi smelo da se desi. Ako, recimo, imate žrtve koje su i dalje izložene opasnostima i pretnjama, i neodgovorno ih izvedete pred nacionalnu javnost, na taj način biste mogli ponovo da ih viktimizujete. Takve stvari se događaju. Ako imate žrtvu koja je nestabilna, i dovedete je u situaciju za koju oseća da je van njene kontrole, opet, mogli biste da je re-viktimizujete. Čuo sam za jedan slučaj iz Gane, u zapadnoj Africi, u kom je komisija sprovodila jedan veoma zahtevan proces u okviru javnih svedočenja, bez dovoljno brige za zdravlje žrtava, i jedna od žrtava je zbog toga bila toliko nervozna, da je dobila srčani udar i umrla. Mislim da je to strašno, i veoma neodgovorno. Komisije za istinu treba da se usmere na dobro stanje žrtava, a to podrazumeva duševno, psihičko i fizičko zdravlje žrtava. Ako komisija treba da se bavi nečim tako delikatnim kao što su sećanja žrtava, na primer, sećanja majki, onda ona mora da obezbedi i neku vrstu specijalizovane podrške specifičnim potrebama žrtava. To znači da komisija treba veoma pažljivo da ispita različite kategorije žrtava koje treba da svedoče. Nije isto slušati bivšeg borca koji pati od post-traumatskih poremećaja, i slušati ženu koja je bila silovana. Isto tako, nije ista stvar slušati žrtvu koja je bila dete kada su počinjeni zločini, i žrtvu koja je tada bila odrasla osoba. Sve te situacije nose posebne rizike, i oni moraju biti uzeti u obzir. Komisija treba da je u stanju da pruži nešto, kako bi pomogla svim tim različitim vrstama žrtava. Ako žrtve samo dođu da svedoče, i zatim jednostavno odu, mislim da će biti veoma razočarane ili čak cinične. Doživeće celu

situaciju kao da ih država ponovo ispituje, i neće im biti jasno zašto. Čak i tako jednostavan čin kao što je formalno zahvaljivanje žrtvi zato što je došla da svedoči, može usrećiti puno ljudi. Video sam žrtve koje su dolazile iz najsiromašnijih i najmarginalizovanih područja, a reč je o ekstremno siromašnim zemljama trećeg sveta, i sama činjenica da im se ljudi iz glavnog grada, članovi vlade i državni organi – obraćaju, pažljivo ih slušaju i zahvaljuju im se – za njih je bila veoma važna, i predstavljala je neku posebnu vrednost. Moraćete da razmišljate o konkretnim realnostima vaših društava, i šta ta posebna vrednost podrazumeva u pogledu duševne nege, dobrog stanja žrtava i njihovih potreba. Na to pitanje ne mogu da odgovorim unapred, i to će očigledno zavisti od vaše konkretne procene. Pošto su poslednjih godina, posle Južne Afrike, komisije u ogromnoj meri radile javno, prilike i rizici u vezi s tim su eksponencijalno porasli. Kada imate neku zatvorenu organizaciju, a pretpostavićemo da je reč o komisiji, i dve godine pišete svoj izveštaj, za koji niko spolja ne zna, vaš rad će imati veoma mali efekat, jer niko zapravo ni ne zna da postojite, ali će i rizici takođe biti mali, jer nećete moći da napravite neku veliku štetu, ako niko nije čuo za vas. **Ali, komisija koja je veoma vidljiva, koja, na primer, organizuje javna svedočenja, – ima ogromnu priliku da uradi nešto pozitivno i ostvari velike efekte, jer će čitavo društvo znati za nju, ali će zato njen rad pratiti i veliki rizici, poput reviktimizacije žrtava.** Prisetite se onog primera sa majkom i snovima, koji sam pomenuo ranije. Zamislite da se ona pojavila pred komisijom, i da su članovi komisije počeli unakrsno da je ispituju o tim snovima, ili o njihovoj istinitosti. Oni bi je na taj način izložili podsmehu. Mi smo naša javna svedočenja organizovali kao prostor koji je služio isključivo žrtvama, kako bi mogle da govore o svemu što su proživele. Članovi naše komisije nisu ni na koji način ispitivali žrtve. Samo su slušali, uz poštovanje, i na kraju bi se zahvalili žrtvi. Postoje i komisije u kojima se postavljaju pitanja. U našoj komisiji toga nije bilo. Izabrali smo takav pristup, upravo zato što smo znali da će žrtve biti u veoma slabom psihičkom stanju, i verovali smo da je sasvim dovoljno da žrtve budu saslušane, da im se veruje, i da time na neki način budu validirane. **Javna svedočenja mogu da budu veoma rizična, ali mogu da imaju i ogromne pozitivne efekte na obrazovanje javnosti.** Istovremeno, pošto je reč o žrtvama koje iznose svoja najintimnija iskustva, komisija ima ogromnu obavezu da osigura da ne dođe do ponovne viktimizacije žrtava. Takođe, pošto su takva svedočenja javna, zbog same činjenice da se na njima iznose tako dramatična iskustva, možete biti optuženi za senzacionalizam, da ličite na žutu štampu, ili da ste komisija koja juri naslove u novinama i svakodnevno objavljuje skandalozne priče, ali ne dovodi i do kakvih ozbiljnih saznanja. Samo iznošenje činjenica ne dovodi automatski i do obrazovanja. Svi mi smo prošli kroz nekakvo obrazovanje, i vrlo dobro znamo da kada samo primamo informacije, to ne znači i da automatski stičemo obrazovanje. Ono što nas obrazuje je rasprava o tim informacijama - tumačenje tih informacija. Ako komisija za istinu organizuje javna svedočenja na kojima se opisuju nekakve grozne situacije, ali ne osmisli i artikuliše poruku koju će uputiti javnosti, takav poduhvat će predstavljati običan voajerizam. U takvoj situaciji je sadržan rizik da bi rad komisije mogao da se pretvori u senzacionalizam. Takve stvari su se događale. Na primer, neke komisije su samo pozivale ljude, bez ikakvih kriterijuma, i njihova javna svedočenja su postala situacije u kojima su svi, uz veliki publicitet, mogli da kažu šta god im padne napamet, i takav nekonstruktivan pristup je često stvarao skandale. Vidljivost komisije nije cilj sama po sebi, već je u funkciji obrazovanja javnosti.